

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه باستان شناسی
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش : باستان شناسی

عنوان :

راهها و ارتباطات دوره اولیه اسلامی در استان ایلام

استاد راهنما: دکتر سوسن بیانی

استاد مشاور: فیروز مهجور

نگارش: صغری فتاحی

از آنجا که در این پژوهش هدف دستیابی به راههای اوایل اسلامی است سعی ما بر آنست که به این مسئله بپردازیم مسیر راههای قرون مختلف به چه صورت بوده از جمله راههای نظامی، تجاری مسیرهای لشکرکشی و راههای مالرو و عبور کاروانیان و تأسیسات مربوط به راهها از جمله پل ها و قلعه ها و بقعه های متبرکه که با کمک گرفتن از مسیر سیاحان از جمله فریا استارک از بغداد به ایلام و سر اورل استین از جنوب به لرستان و با توجه گزارش باستان شناسان از جمله واندنبرگ و ..... به نتیجه ای عاری از اشتباه برسیم تا بتوانیم مسیر راهها و ارتباطات را مشخص کنیم و فواصل و حدود مسافت آنها را و محل تلاقی راهها از گذشته تاکنون بیابیم و آن را با راهها و شهرهای امروزی استان ایلام تطبیق و شناسایی کنیم مهمترین راههای باستانی و اسلامی استان ایلام شامل ۴ منطقه می باشند که هر کدام از مسیرهای مختلفی عبور می کند راههای منطقه شماره یک شامل محدوده صیمره و منطقه دو محدود به بدره و منطقه شماره ۳ محدود به راههای شیروان منطقه چهار شامل محدوده الرذ (ایلام فعلی) منطقه شماره یک از ۳ مسیر عبور می کند مسیر شماره ۱ راههای شمال شرقی مسیر شماره ۲ راه شرقی مسیر شماره ۳ راه باستانی صمیره

منطقه شماره ۲ از سه مسیر عبور می کند :

بدره به پشته ارشت ۲- بدره به راه جابر ۳- بدره به زرین آباد

منطقه شماره ۳ از ۵ منطقه عبور می کند از جمله به صمیره - طرحان - غرب کبیر کوه -

چرداول و سپس از آنجا به ایوان می رسد.

منطقه شماره ۴ از ۴ منطقه عبور می کند از جمله چوار و سپس بین النهرین - صالح آباد -

ملکشاهی - شیروان چرداول

مقدمه :

عمده ترین هدف ما در این پژوهش معرفی اجمالی راههای اوایل اسلام در استان ایلام می باشد از آنجا که فعالیتهای پژوهشی باستان شناسان در زمینه کاوش و بررسی آثار مسلماً در شناخت راهها بی تأثیر نبوده است از جمله می توان به سراورل اشتین واندنبرگ و سفر فریا استارک اشاره کرد ولی از آنجا که در برخی راهها از جمله راههای مالرو در مسیر سفر این باستان شناسان نبوده است با نگرشی عمیقتر سعی شده است به این مسایل پرداخته شود راههای مسیر اریوجان ، سیروان، صیمره ، پشتکوه که مورخان اسلامی نیز در شناخت این آثار مطالب فراوانی آورده اند و پس با مطالعه بصورت روش پیمایشی و بررسی آثار باستانی با توجه به ویژگیهای جغرافیایی منطقه که در طول مسیر برای حفاظت از راهها احداث شده اند می تواند به شناخت بیشتر راهها منجر شود چرا که شناسایی این مسیرهای ارتباطی می تواند سهولت در ارتباط را برای مردم منطقه نیز فراهم کند از آنجا که رشته کوههای زاگرس در این منطقه سبب پریچ و خم شدن راهها شده است شناخت راههای باستانی می تواند مشکلاتی از این قبیل را حل نماید از جهتی شناسایی و بکارگیری شیوه خاص ساخت تأسیسات بین راهی از جمله پلها با معماری خاص اسلامی خود می تواند در جهت حفاظت از پلهای امروزی مثمرتر باشد.

فصل اول: کلیات

۱-۱ بیان مسئله

از آنجا که راه همواره باعث گسترش علوم و فنون و تبادل امور مورد نیاز بشر بوده و ارتباط جوامع از طریق راهها بوده و از جمله راه عراق به ایران که در گذشته بین النهرین را به فلات مرکزی ربط داده است بخشی از آن از استان ایلام گذشته است و همواره به مراقبت از آنها در طول تاریخ بخاطر نقش مهمی که در زندگی بشر داشته مورد اهمیت بوده است در طول پژوهش هدف ما روشن ساختن این مسئله است که آیا همه تأسیساتی که در مسیر راههای باستانی بجا مانده مربوط به راه، راهداری یا برای مقاصد دیگری بوده است عبارت دیگر مشخص کردن آثار باستانی مسیر راهها برای چه اموری استفاده شدند آیا جنبه ی امنیتی - اقتصادی داشتند و یا برای مسائل دیگر بکار گرفته شده اند از طرفی چون راهها در طول فواصلشان از مناطق مهمی می گذشته اند از جمله مرکز ولایات راهکار دیگر اینست که آیا شهرهایی که متون تاریخی به مرکز ایالات نسبت دادند امروزه همان مکانهایی است که در گذشته بوده و محل دقیق آنها کجاست بعبارتی راهها در گذشته از چه شهرهایی عبور کردند و امروزه محل و مسیر دقیق راهها کجا هستند؟

از آنجا که راهها از استان عبور کردند بخصوص در دامنه ها و پشته های کبیرکوه و راههای

جدید بر روی آنها احداث نمودند هر چند که در بعضی موارد آثاری از راه قدیمی

وجود ندارد اما شرایط طبیعی و ..... این امکان را فراهم می کند مسیر ارتباطی و

نسبت فواصل راهها به هم با توجه به منابع تاریخی مشخص نمود.

از آنجا که اغلب راهها در مسیر عبور آب رودخانه ها بوده است و تغییر مسیر رودها نیز در

این امر دخیل می باشد که به تشخیص اصل راه پرداخته شود.

۱-۲ اهمیت تحقیق

۱-۳ سؤالات تحقیق

- ۱- چه تأسیسات و فضا‌هایی در مسیر راه‌های استان ایلام وجود داشته است؟
- ۲- کاربری فضاها و تأسیسات مربوط به راه‌ها چه بوده است؟
- ۳- مرکز ولایات در اوایل اسلام چه بوده و امروزه به چه عنوانی معروفند؟
- ۴- آیا قلعه‌ها، پل‌ها و ..... در مسیر راه‌های شهرهای ساسانی در دوران اسلامی نیز بکار گرفته شده‌اند؟
- ۵- آیا مسیر کوچ‌رو از کوه‌ها و مناطق صعب‌العبور رد می‌شدند و علت آن چیست؟
- ۶- آیا مسیر جاده‌های امروز در استان ایلام همان مسیر راه‌های گذشته اسلامی بوده است؟

۱-۴ فرضیات

در پاسخ به جستجوی پرسشهای فوق فرضیات زیر قابل طرح می باشند:

۱- اغلب تأسیسات و آثار مسیر راههای باستانی برای حفاظت امنیت راهها صورت گرفته و تأسیسات برای هموار کردن برقراری ارتباط بوده است .

۲- بیشتر قلعه هایی که برای امور حفاظتی تأسیس شده اند اغلب بر روی کوههای صعب العبور ایجاد شده اند که نیاز به حفاظت داشتند دلیل آن اینست که احتمالاً مسیری از راه وسط دره عبور می کردند.

۳- مرکز ولایت های استان ایلام در اوایل اسلام با عنوان ماسبدان و مهرجانقدق معروف بودند و مهمترین شهرهای آنها شیروان، اریوجان و صیمره بوده اند، ولی امروزه با عنوان شیروان، ایوان، دره شهر آمده اند .

۴- از آنجا که در طول قرون مختلف خصوصاً اوایل اسلام همواره بشر برای ارتباط و تأمین معاش نیاز به سفر و کوچ داشته است بنابراین برای رسیدن به اهدافش از مسیرهای مختلف از جمله راههای کوهستانی عبور می کردند از طرفی بخاطر نیاز به منبع آب معمولاً راهها از کنار رودها احداث می شدند.

۵- با توجه به قدمت راه و ارتباط در طول زمان دولتها نیز با تأسیس راههایی از بین النهرین که به فلات مرکزی وصل می شد برای برقراری این ارتباط به ساخت پلها و تأسیسات دیگری می پرداختند که این تأسیسات و پلها در دوران اسلامی نیز مورد استفاده بوده است.

۶- مسیر جاده های امروز بطور تقریبی همان جاده ها و راههای باستانی و اسلامی بوده است ولی در مواردی این راهها طغیان و تغییر بستر می نمودند و راههای جدید مکانی دورتر از این راهها احداث شده اند و در مواردی راهها از منطقه کوهستانی به دشت تغییر یافته اند.

۱-۵ هدف تحقیق

هدف کلی شناسایی راهها و معابر باستانی دوران قرون اولیه اسلامی در غرب ایران (ایلام) می باشد برای رسیدن به این هدف کلی مطالعاتی بشرح زیر انجام گرفته شده است.

۱- بررسی قلعه ها و آثار باستانی در مسیر راههای باستانی و جاده های امروزی

۲- بررسی پل های باستانی بمنظور ردیابی راهها و معابر از جمله پل های گاومیشان دره شهر، چم نمشت پل دختر، پل کرودیت

۳- بررسی وضعیت اقلیمی و جغرافیایی منطقه کبیرکوه و رودخانه صیمره و راههای ارتباطی در این مسیر

۴- بررسی مسیرهای ارتباطی شهرها و مراکز جمعیتی در دوران اسلامی براساس کشفیات و یافته های باستان شناسی (صیمره و شیروان)

۵- مطالعه تاریخی مردمان ماسبدان و مهرجانقذق ، برای اطلاع از مسیر و ارتباط آنها با بین

النهرین

۱-۶ قلمرو تحقیق

۱-۷ روش تحقیق

فصل دوم

بوم شناسی استان ایلام

بوم شناسی استان ایلام

۱-۲ : موقعیت جغرافیایی استان ایلام (غرب زاگرس)

۲-۲ توپوگرافی

۳-۲ وجه تسمیه نام ایلام

۴-۲ نژاد، زبان و دین مردم استان ایلام

۵-۲ زمین شناسی

۶-۲ پوشش گیاهی و جنگلها

۲-۷ آب و هوای استان ایلام

۲-۸ منابع آب

۲-۹ کُنجان چم

طول رودخانه تا مرز ایران و عراق ۹۰ کیلومتر ارتفاع ریزشگاه (نقطه خروج از مرز) ۲۰۰ متر شیب متوسط ۸/۱ درصد مسیر کل جنوب باختری . این رودخانه از دامنه کوههای شلم **salam** و سرکب **sarkab** و ملدشاده **meled sadeh** واقع در ۷ کیلومتری جنوب شهر ایلام سرچشمه گرفته در منطقه گل گل گچان **Golgole Gacan** با آب آفتاب مخلوط می شود و پس از عبور از تنگ و باریکی بسوی مناطق راکی به **Rakibeh** و گچ مُغمیل **Mamil Gac-e** سرازیر می گردد و به شهرستان مهران وارد می شود

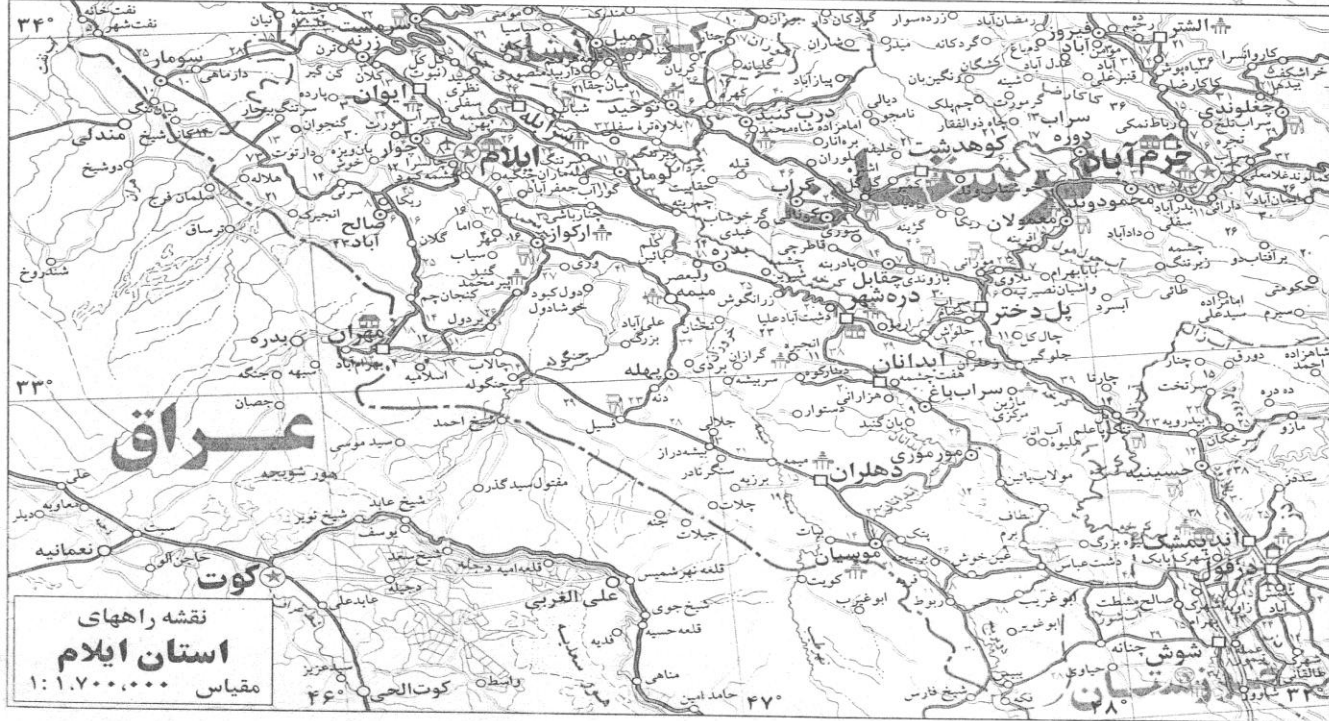
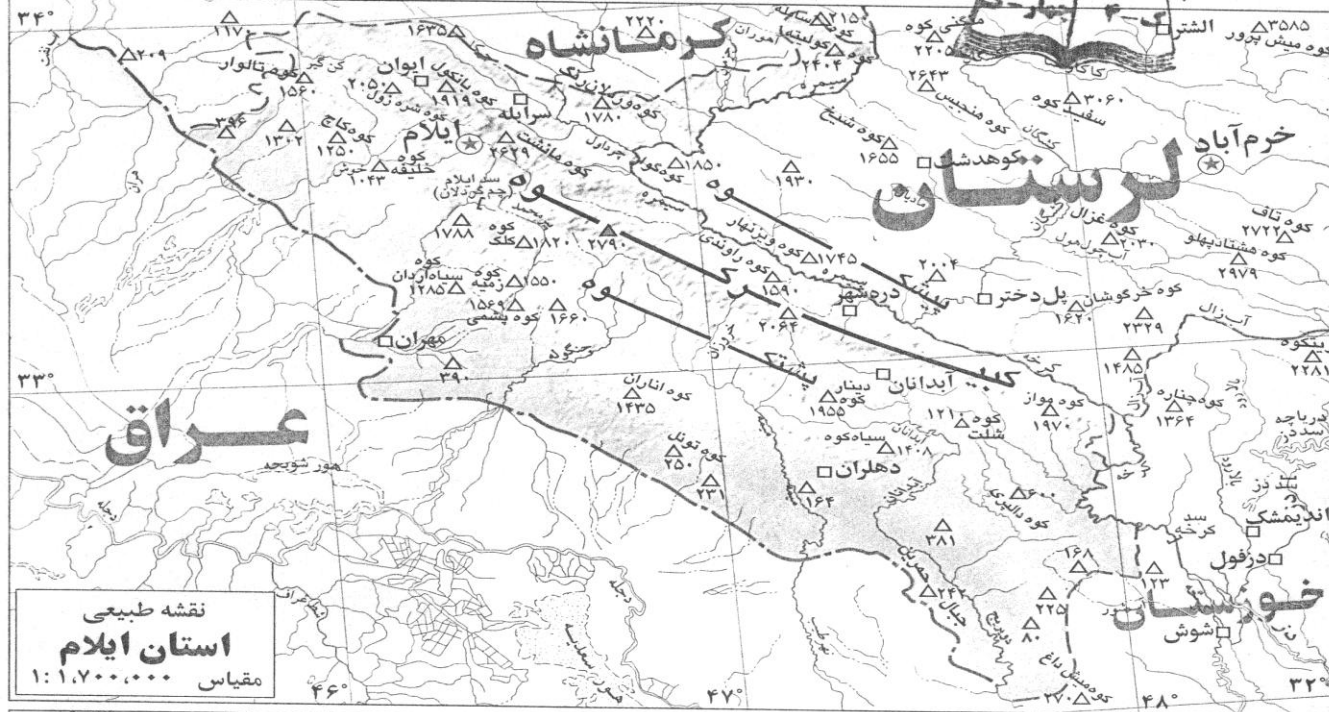
نخست از کنار روستای امیرآباد می گذرد پس بسوی روستای کنجان چم روان می شود
در این روستا با رود سیاه آب مخلوط می گردد کمی پایین تر نخست با رودخانه چشمه
ملک و پس به رودخانه گدارخوش درهم آمیخته بسوی روستای کنجان چم پایین روان
می گردد پس از عبور از دامنه خاوری کوه زالو آب بطرف مرز ایران و عراق متوجه می
شود و در نقطه ای به فاصله ۹ کیلومتری شمال خاوری مهران به مرز وارد شده و تا ۴
کیلومتری مهران بصورت رودخانه مرزی جریان می یابد و در این نقطه از مرز خارج شده
و بنام نهر سیراو sirao به خاک عراق وارد می گردد. (جعفری، ۱۳۷۶، ۴۰۴)

۱۰-۲ گنگیر Gangir

طول این رودخانه تا مرز عراق ۱۰۰ کیلومتر ارتفاع سرچشمه ۱۶۰۰ متر ارتفاع ریزشگاه (نقطه خروج از مرز) ۲۹۷ و حدود ۲۰۰ متر شیب متوسط ۴/۱ درصد مسیر کل نخست شمال باختر، سپس باختر گنگیر از دامنه بانکول و شره زول واقع در بخش سراب، ۱۵ کیلومتری شمال باختری ایلام سرچشمه گرفته و پس از عبور از دهستان سراب و زرنه، با رود کازاب و چم سورک مخلوط می شود و به منطقه کریشکن karsakin واقع در سومار وارد می گردد از کنار روستاهای قلعه دبروخان Dabruxan و قلعه مهریک mammareyek از چند چشمه دیگر می گذرد و به پاسگاه مرزی میان تنگ می رسد و در نقطه ای به فاصله ۸۰km جنوب قصر شیرین از مرز خارج شده و به خاک عراق وارد می گردد و بسوی دشت مندلی روان می شود. (جعفری، ۱۳۷۶، ۴۳۱)

- ۱۱-۲ زیست جانوری استان ایلام
- ۱۲-۲ معادن استان ایلام
- ۱۳-۲ زلزله خیزی ایلام
- ۱۴-۲ حوضه های دشت ایلام
- ۱۵-۲ رشته کوههای شهرستان ایوان (اریوجان)
- ۱۶-۲ کوه بانکول
- ۱۷-۲ کوه شره زول
- ۱۸-۲ کوه قلاجه
- ۱۹-۲ **maniaht** کوه مانشت
- ۲۰-۲ زمین شناسی

فصل سوم

پیشینه تاریخی استان ایلام

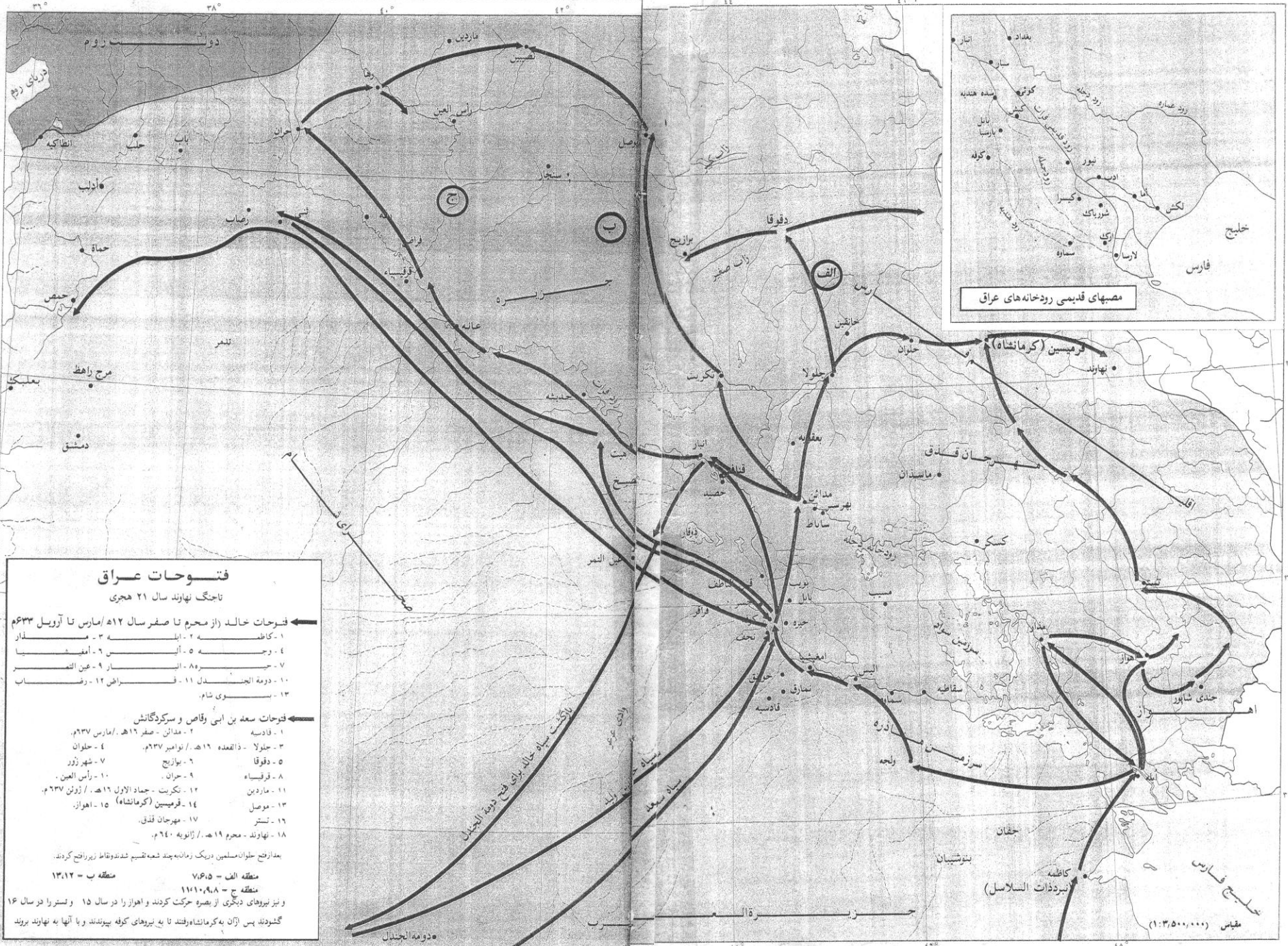
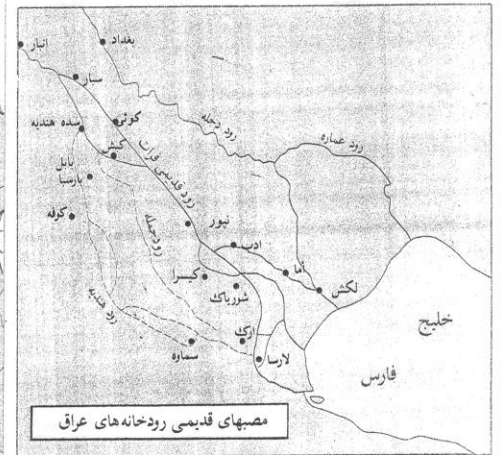
۱-۳ پیشینه و آثار تاریخی ایلام

۲-۳ حدود و قلمرو ایلام (مرز سیاسی) در ادوار تاریخ

۳-۳ چگونگی تصرف ماسبدان و صیمره توسط سپاهیان اسلام

۴-۳ هرمزان حاکم مهرجانقدق

۵-۳ علی بن هشام

فتوحات عراق

تاجک نهاوند سال ۲۱ هجری

← فتوحات خالد راز محرم تا صفر سال ۵۱۲ / مارس تا آوریل ۶۳۳ م

- ۱- کافسه ۲- ایل ۳- عبادان
- ۴- حره ۵- آل ۶- اغمه ۷- کربلا
- ۸- حره ۹- البزاز ۱۰- ابن الصم
- ۱۱- درمه الجندل ۱۲- قراص ۱۳- قصاب
- ۱۴- بسوی شام

← فتوحات سعد بن ابی وقاص و سرکردگانش

- ۱- قادسیه
- ۲- مدائن - صفر ۱۶ هـ / مارس ۶۳۷ م.
- ۳- جولای - ذالقعدة ۱۶ هـ / نوامبر ۶۳۷ م.
- ۴- حلوان
- ۵- دقوقا ۶- یوزنج ۷- شهر زور
- ۸- قرقسیاه ۹- حران ۱۰- رأس العین
- ۱۱- مازدین ۱۲- نکرت - حماد الاول ۱۶ هـ / ژوئن ۶۳۷ م.
- ۱۳- موصل ۱۴- قرمیسین (کرمانشاه) ۱۵- اهواز
- ۱۶- تستر
- ۱۷- مهران قفق
- ۱۸- نهاوند - محرم ۱۹ هـ / ژانویه ۶۴۰ م.

بداختن حلوان مسلمان در یک زمان چند شعبه تقسیم شد و نقاط زیر را فتح کردند.

منطقه الف - ۷,۶۰۵ منطقه ب - ۱۳,۱۲

منطقه ج - ۱۱۹,۰۸۸

و نیز نیروهای دیگری از بصره حرکت کردند و اهواز را در سال ۱۵ و تسترا در سال ۱۶ گشودند پس آنان به کرمانشاه رفتند تا به نیروهای کوفه پیوستند و با آنها به نهاوند بروند

مقیاس (۱:۳,۵۰۰,۰۰۰)

فصل چهارم
ایالت ماه سبذان
(اریوجان، سیروان)

۴-۱ ایالات ماه سبدان

از آنجا که این منطقه از ایالت‌های جبال است که بقولی مرکز آن در ایوان بوده است. شامل ایوان، گیلان، اسلام آباد و (هارون آباد)، ماهی دشت، گوواز، حسن آباد، چوار، سومار، ایلام کنونی که همجوار ایالت مهرگان قذق (مهرجانقدق) بوده است. همگی ایالت‌های آن به شکل سبد بوده و کوه آن را محصور کرده و در دشت حاصلخیز بودند احتمال می رود این مناطق جزء دولت ماد بوده که بعدها بصورت پیشوند بصورت «ماه» یا ما در آمده و حروف «د» حذف شده است پس از ورود اسلامی به ایران عربها آن را ماسبدان، ماذبدان، ... خواندند اسامی دیگر آن: (ماسبدان، ماه سبدان، ایالت سبدان آمده است.

ماسبدان، ماسبدان، ماذبدان، که «ان» به معنی مکان یا سرزمینی است عده مرکز آن را اریوحان ذکر کرده اند و شهر ایلام کنونی که [رد] نام داشت جزء شهر اریوحان بوده است. که قبر مهدی خلیفه عباسی در آنجا می باشد این استان قبلاً بین دو ایالت مهرجانقدق و ماه سبدان تقسیم شده است شیروان، دره شهر، آبدانان، دهلران، ... به اضافه شهرهای استان لرستان جزء ایالت مهرگان قدق بودند که مرکز آنها صیمره بوده و شهرهای ایلام، چوار، چرداول، ایوان به اضافه شهرهای استان کرمانشاه جزء ایالت ماه سبدان بودند که مرکز آن شهر اریوحان بوده است ایالت ماه سبدان در اوایل ساسانیان به اوج شکوفایی خود رسیده است.

راولینسون در سفرنامه اش ایران را به عنوان مرکز ایالت ماه سبدان [زرنه] را مرکز این ایالت دانسته است وی گوید: مرکز ماه سبدان همان زرنه امروزی است و تا پیش از قرن سیزدهم میلادی به نام اریوحان شهرت داشته است. (راولینسون، ۱۳۶۲، ۴۳)

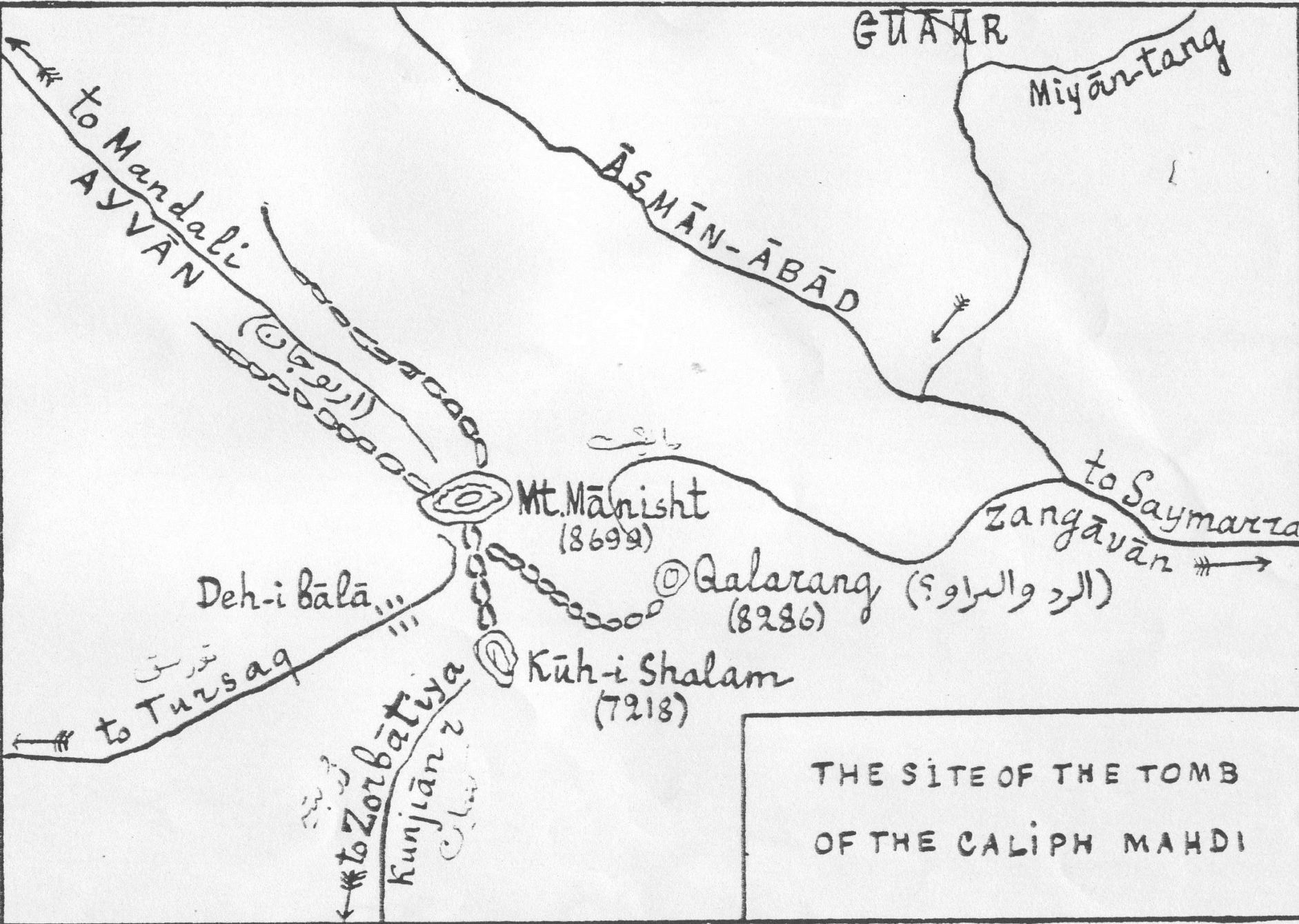

راولینسون در جای دیگری می گوید: به نظر می رسد پیش از اسکندر نام آریوخ به سبد که جمع آن سبدان است تغییر نموده که با پیشوند محل «ماه» (منطقه) بصورت ماه سبد و ماه سبدان درآمده است پس این همان محلی است که استرابون از آن به نام ماساباتیس (massabatice) به عنوان یکی از بخشهای بزرگ عیلام بین شوش و نواحی کوههای زاگرس یاد می کند. پلینی آن را مزوباتن Mesobatone می داند که زیر کوههای کامبالیدوس (cambalidos) احتمالاً همان سمبولوس توسیدید و رودخانه اولئوس (Euleeus) پیش از آنکه به طرف سوزیانا روان شود آن را مشروب می سازد دئونیسیلوس ساکین آن را مزاباتاتی (messabatee) و بطلمیوس سامباتایی seombatee می نامند دیو دروس درلشکر کشی اسکندر به آن سمبند یاد کرده است (راویلنسون، ۱۳۶۲، ۴۴)

در کتاب التینه والاشراف آمده است: «... و آتش نشان اریوجان مجاور سیروان از ولایت ماسبدان که به نام حمه تومان معروف است و مجاور منجلان است و از چهل فرسخی بغداد بر راه بند نجین و ابراز - امروز دیده می شود...» (مسعودی، ۱۳۷۰، ۵۹). مناطق حومه اریوجان عبارت بودند از چوار کنونی بولی، ... که آتش فشانی که گفته شده همان آتش فشان [چکربولی] بوده که دقیقاً همان مشخصاتی دارد که مورخان آوردند.

در تاریخ یعقوبی آمده است: مرگ مهدی خلیفه عباسی در ماه سبدان و در یکی از قصبه های آن بنام البرز بوده است. (یعقوبی، ۱۳۸۲، ۱۳۴؛ ابوالفداء، ۱۳۴۹، ۴۷۹)

در مروج الذهب محل دفن «مهدی» در دهکده ای به نام [ردین] از ولایت ماه سبدان آورده است همچنین یاقوت حموی، الفخری، حمدالله مستوفی، طبری، مجمل التواریخ و القصص نیز در مورد مرگ مطالب یکسانی آورده اند مرگ مهدی را به سال ۱۶۹ هـ در ایالت ماه سبدان بیان کرده اند.

جایگاه قبر مهدی خلیفه

در خصوص محل قبر مهدی عباسی اختلاف نظر است در سفرنامه ابودلف هم محو بوده و «راولینسن» هم سال ۱۸۳۶ نتوانسته آن را پیدا کند هر تسفلد نیز در گزارش خود بدان اشاره ننموده است. چون راولینسون (راویلسن) ردّ را بجای رودبار سیروان اشتباهی گرفته نتوانسته جای آن را پیدا کند در خصوص مرگ مهدی اختلاف نظر هست طبری، در گذشت وی را در ماسبدان در دهکده ای بنام «رد» مسعودی در کتاب مروج الذهب نوشته خلیفه به قصد «اذیوجان» و «سیروان» عزیمت نموده و در «ردّین» وفات کرده است. (مسعودی، ۱۳۷۰، ۲۲۵)

طبری نسبت به آنچه در «تنبیه» مسعودی ذکر شده منطقی تر است و می گوید «مهدی» در الرذ و «الرق» در گذشته که با نام الرذ و البراو مطابقت دارد. (ابودلف، ۱۳۴۲، ۱۲۱) یاقوت (ج ۲ ص ۶۳۲، تحت عنوان ده بالا می نویسد: در مجاورت «مادبذان» در ناحیه الجبل» نزدیک «بند نیجین» واقع است و در آنجا قبر خلیفه «المهدی» و قتلگاه او (مشهد) قرار دارد و عده ای خدام (قوام) وابسته بدانند و مقرری (جزیه) دریافت می کنند در سال ۱۶۸م/۵۶۴هـ «المسترشد» بقعه را توسعه داد و پول زیادی میان ساکنین آنجا پخش نمود» ده بالا واقع در لرستان غربی (پشتکوه) در سر دامنه غربی کوه مانشت که ارتفاع ۸۶۹۹ پا و ۳ رودخانه از آنجا سرچشمه می گیرد.

۱- رودخانه صیمره (گرخه) به شرق جریان دارد

۲- رودخانه ایوان به شمال جاری بعد به غرب دور زده به مندلی (بند نیجین) مشروب می

کند.

۳- غرب رودخانه تورسق در عراق نامیده می شود.

۴- رودخانه گنجان چم به طرف جنوب و جلگه زربتیه در عراق مشروب می سازد.

۵- طبری آورده عمرضاربن خطاب را سوی آخرین فرزندهرمز فرستادسیروان را گشودو

ابن هذیل فرماندهی آنجا را به عهده گرفت (طبری، ۱۳۶۲، ۱۸۴)

در فتوح البلدان نیز آمده است: ابوموسی اشعری از نهباندها روانه دینور شد گفت جزیه و خراج از آنها گرفت و تسلیم شدند و به ماسبدان رفت مردم آنجا را به صلح فتح کرد جزیه و خراج پرداخته و برخی گویند ابوموسی ماسبدان را پیش از نهباندها گشود و پس از آن سائب بن اقرع ثقفی را به صیمره پایتخت مهرجانقدق فرستاد. (بلاذری، ۱۳۶۴، ۱۲۵)

در مروج الذهب آمده است: علی بن یقطین گوید با مهدی در ماسبدان بودیم که مهدی خوابی را می بیند و به تعریف فوت حاکم مردم می پردازد و بعد از ده روز همانجا فوت می کند. (مسعودی، ۱۳۷۰، ۲۹۷) همچنین آمده مهدی بن محمد بن عبدالله بن محمد بن علی بن عبدالله بن عباس با کنیه ابو عبدالله در سال صد و بیست و هفت متولد و سال صد و شصت و نه از مدینه به قصر قرما سین دینور رهسپار می شود بخاطر هوای خوش ماسبدان و سیروان راه کج می کند و در دهکده ردین شب پنج شنبه محرم ۱۶۹ درگذشت (همان، ۳۱۳).

در التنبیه والاشراف آمده : مسعودی آورده است: رمضان سال ۳۴۴ از بالای مناره زلزله ای در مصر و دیار شام و مغرب رخ داد و ویرانی گرفت و ما در فسطاط بودیم که نیم ساعت طول کشید در نیمه روز شب هیجدهم آخر ماه سریانی و روز نهم دیماه پارس نزد یار صیمره از ولایت مهرگان قذق و ماه سبزان از سرزمین جبال در دامنه کوهی به نام کبر و شهر انطاکیه از ولایت قنسرین و عواصم شام (مسعودی، ۱۹۷۰، ۴۸) همچنین زلزله ای مشابه این زلزله در سال ۲۵۵ هـ ق روی داده است اما قدرت تخریب آن همچون زلزله سال ۳۴۴ نبوده است چرا که پس از آن این منطقه (اریوحان) دارای موقعیت مناسب چون گذشته بوده است و به این نتیجه می توان رسید که خطر زلزله منطقه صحت بیشتری دارد تا ویرانگری شهر توسط حسنویه کرد.

در فتوح البلدان بلاذری آمده که منصور در مدینه به سوی مکه رهسپار شد آنجا
در گذشت و مهدی هنگامیکه به ماه سبزان رفت در گذشت و چون به مدینه می آمد در
قصرهایی که خود بنا کرده بود فرود می آمد پس از وی موسی بن مهدی (هادی) در
آن منزل گزید و در گذشت و هارون بن مهدی در آنجا جای گرفت (بلاذری، ۱۳۶۴،
۱۰۴-۱۰۵). بلاذری آورده است که یزید پسر معاویه ولایت ماسبزان و مهرجائتقدق
حلوان و دینور و نهاوند (= ماه بصره و ماه کوفه) و در جبل زمینهای اقطاع به او داد.

بخش اول: اریوجان

۴-۲ اریوجان از دیدگاه مورخان اسلامی

ابتدا از نگاه مورخان اسلامی و باستان شناسان به موقعیت و گذشته منطقه و تطبیق آن با شهر امروزی می پردازیم. منطقه ایوان امروزی قدمت دیرینه ای در تاریخ باستان دارد وجود کوههای که همانند سد دفاعی آن را دربر گرفته است. راههای ارتباطی آن همان جاده هایی هستند که در دنیای باستان وسیله عبور و مرور بوده مسیری که منطقه نرگسی دیده می شود دلیل بر محل عبور ارابه و وسایل نقلیه در روزگار باستان بوده است که بصورت سنگ فرشی است. راولینسون مستشرق انگلیسی از وجود جاده ای که هم اکنون از تنگ گرمه به دشت گیلان غرب می رود سخن گفته است و منطقه ماه سبدان راناحیه ای معرفی کرده اند از جلگه ایوان و در امتداد کوههای زاگرس تا حدود سوزیانا(شوش) دربر گرفته است.

که از راههای ارتباطی مهم باستان بوده دیو دروس در توصیف آن نوشته « یک جاده شاهی است که امتداد کوهها از سوزیانا(شوش) به ماد کشیده شده که در معرض گرما قرار دارد و بسیار پرپیچ و خم و در حدود ۴۰ منزل است اما بسیار خوب ساخته شده و از نظر تهیه آذوقه مناسب است.» استرابون از آن بعنوان خط ارتباطی مهم که از ماساباتیس (مسیتس) در امتداد نواحی جبال زاگرس به طرف شوش پیش می رود یاد کرده و بالاخره پلینی درباره آن می گوید: « بارزترین ، وسیع ترین و راحت ترین راه از شوش به بلخ از ایالت مزوبتن (مزوبتن) می گذرد. (راولینسون، ۱۳۶۲، ۴۶-۴۵) ۰

راولینسون در جای دیگری می گوید: «جاده ای که از ماه سبدان عبور می کرد نه تنها کوتاهتر بلکه هموار کردند می گردید(همان ، ۴۶) مسعر بن مهلهل از شهری به اسم اریوجان اسم می برد و اظهار می دارد اریوجان درختان ، کوهها، چشمه های گوگردی دارد و سرچشمه آب گرم دارد

ابن الفقیه: نزدیک ماسبذان از دهات طرهان اسم می برد و مسعودی می گوید: « ماسبذان چشمه های گرم و کوه آتش فشان دارد و باز از رذ صحبت می دارد و گوید رذ شهری است که مهدی خلیفه در شکارگاه از اسب بزیر افتاد در نتیجه اصابت سنگی بر سرش فوت شد هارون الرشید آن ملک را وقف پدر کرد. مسعر گوید دویست سال بعد که من آنجا آمدم از آن شهر نشانه ای نیافتم یاقوت گوید: مهرجان کذک و صیمره یکی هستند و باز گوید از همه ملک ساسانیان، شیروان خوب صورت تر بود پشتکوه و پیشکوه دو مرکز مهم و دو پایتخت داشته اند یکی به اسم شیروان و دیگری بنام دره شهر و این خرابه ها اکنون شباهت بسیاری به هم دارند و در قدیم الایام هم بی شباهت به هم نبوده اند. همانطور که امروزه پشتکوه از پیشکوه به مناسبت سرحد و همجواری با عراق مهمتر است در قدیم هم پشتکوه مهمتر بوده و شیروان اهمیت بیشتری از دره شهر داشته خرابه های شیروان و دره شهر بی شباهت به خرابه های منجیق نیست و مخصوصاً قصر وسط عمارت و آبادی شهر شیروان بقصر تنک مالیون ، شباهت تام و تمامی دارد.

(کریمی، ۱۳۲۹، ۱۲۹)

اریوجان بر اساس سفرنامه ابودلف: ابودلف با سفر از طرز که در میان راه «کرنند» و هارون آباد (اسلام آباد) واقع بوده است. یک راه طولانی را بسوی دره «صیمره» دور می زند رودخانه عظیم آنجا «گرخه» از حوض وسیعی که از نواحی جنوبی «همدان» تا «کرنند» امتداد دارد و آب می گیرد. ابودلف بجای اینکه امتداد رودخانه «کرنند» را دنبال کند، رودخانه فرعی «صیمره» را بریده و از دره رودخانه «مندلی» (بنام «گنجیر» یا «سومار») ، که بطرف رود دجله جاری است، سر در می آورد. ابودلف این مکان را با «دره ایوان» که در یکی از سرچشمه های «گنجیر» و در سر راه حوض «صیمره» واقع است یکی دانسته است و دلیلش را احتمال می دهد اتصال دره ایوان به صیمره می داند

(ابودلف، ۱۳۴۲، ۱۲۱)

یاقوت که به ابودلف استناد کرده قرائت «اریوجان» مشکوک است (حموی، ج ۱، ۲۳۰) و در جای دیگر (حموی، ج ۱، ۶۰) به دهکده ای نزدیک «نهایوند» بنام «اذیوخان» (شاید «اذیوجان») اشاره می کند و ستفلد شباهت این دو نام را تذکر داده اریوجان را آذیوجان خوانده شود. نام آن جای فارسی جدید «ایوان» را می گیرد. (همان، ۱۲۲) در زمان انوشیروان پسر قباد، ایالت ماه سبدان و ... جزء استان قهستان بوده است. اریوحان همانند ماه سبدان با عناوینی چون اریوخان، اریوجان، ادیوچان، ادیوجان آمده است. مناطق حوزه اریوحان شامل سومار، چوار، بولی، ایلام کنونی، ... در شمال این شهر کوههای بانکول و در جنوب کوههای مانشت اطرافش را محصور کردند. رودخانه گنگیر از جنوب آن می گذرد که جهانگردان و مورخان از آن یاد کرده اند این رودخانه شهر را به دو نصف کرده است خرابه هایی از این شهر بجا مانده است مرکز قدرت این ایالت قلعه شمیران و تالار بزرگی که در مابین دو روستای سرتنگ می باشد، قرار داشته است اکثر نویسندگان مرکز اریوحان را دشت ایوان دانسته اند.

شکل (۴-۱) سکه مربوط به دوره حکومت دولت حسنویه کرد برزیکانی (۳۴۹ قمری) نام ادیوجان برآن حک شده است

۴-۲-۱-وجه تسمیه ایوان

۴-۲-۲-حدود و مسافات اریوجان در دوران اسلامی

حمید ایزدپناه در کتاب آثار باستانی لرستان آورده است که: «ابودلف در سال ۱۳۴۱ هـ.ق که از حلوان به این مسیر به سفر خود ادامه داده است در سفرنامه خود چنین می نویسد: اریوجان (گنگیر) این شهر زیبا، در دشت میان کوههای پر از درخت واقع است و آب آن به «بند نیجین» (مندلی) می ریزد از اریوجان تا «رذ» و «براو» چند فرسخ است پس از آنجا به سیروان می ریزد و آنگاه به سیمره می ریزد». (ایزدپناه ، ۱۳۶۳ ، ۵۸-۵۱)

بنابراین چون تنها رودخانه ای که آب به مندلی می ریزد رودخانه گنگیر است و از ایوان سرچشمه می گیرد و پس از عبور از دشت ایوان به سومار و از آنجا به مندلی جریان می یابد، شهر اریوجان با ایوان می تواند مطابقت داشته باشد.

در ۸ کیلومتری تپه باستانی زرنه خرابه های شهر بزرگی وجود دارد که با زمین هم سطح شده است. در این رابطه راولینسون می گوید: «سه یا چهار ساختمان مجزا که از بقیه سالمتر هستند در حوالی تپه دیده می شوند که شامل تعداد زیادی راهروهای تنگ و گنبدی شکل اند و به نظر می رسد که در عصر شاهان ساسانی محل سکونت بوده اند این بناها از نظر سبک معماری با خرابه های قصر شیرین یکسان بوده و در یکی از ساختمانهای آن مقدار زیادی آجر از عهد کیانیان پیدا شده است (راولینسون، ۱۳۶۴، ۲۰۵).

ماسبندان از دیدگاه قزوینی: « شهری است در نزدیکی سیروان که درخت و آبهای گرم و معدن کبریت و زاج در آنجا می باشد و بورق و نمک نیز در آنجا بسیار است چشمه هایی در آنجا می باشد که اگر آب آن را بخورند قی شدید حاصل شود و ..... » (قزوینی،

در باب ماسبذان نیز ابن فقیه آورده است که : «قباد سیزده جا را پرنزهدت تراز جاهای دیگر بازیافت از جمله ماسبذان و مهرجانقذق نهاوند طول آن سه فرسنگ و نود و سه دهکده پیوسته با باغهای منظم شهرهای جاری گیاه زعفران، انگور، انار، گردو، بادام، سیب، امرود و ... (ابن فقیه، ۱۳۴۹، ۶۱). در باب جبل آورده این ناحیه که شهرهای پهلویان نامند که شامل همدان ماسبذان و مهرجانقذق که (صیمره) است. ماه بصره (نهاوند) ماه کوفه (دینور) کرمانشاهان، قم، صیمره، دودژ (الحصنان) دارد. (ابن فقیه، ۱۳۴۹، ۲۳-۴۹)

ابن حوقل می نویسد: «صیمره و سیروان دو شهر کوچک اند آنها مانند شهرهای موصل و تکریت اغلب با گچ و سنگ و میوه بسیار و گردو و دستبویه و محصولات نواحی سردسیر و گرمسیر و آبها درختان و کشتهای بسیار دارند این دو شهر جایی باصفا هستند و در خانه ها و کوی های آنها آب جریان می کند. (ابن حوقل، ۱۳۴۵، ۱۱۲) نقشه (۱-۴)

در معجم البلدان این گونه مَاسَبْدَان را معرفی می کند: بفتح سین و باء و ذال اصل آن را ماه سبذان بعد از فتح حلوان خبر می رسد که آذین در سرزمین فارس خروج می کند از کوه بسوی دشت و خیر آن به سعد بن ابی وقاص می رسد وی همه سپاهی به فرماندهی ضرار بن خطاب فهری در سال ۱۶ و آذین کشته می شود و سپاهیانش اسیر و سرزمینهایش تصرف ماسبذان بعد از آن زلزله به خاک می روند. (حموی، ۱۳۷۶، ۱۷)

مسعر بن مهلهل می گفت خارج شدیم از مرج القلعه بسوی طرز و از آنجا به سمت راست ماسبذان و مهرجانقدق آنجا شهرهایی دارد از جمله اریوجان که شهری زیبا در بین کوهها در دشتی از درختان زیاد که دارای حمات گوگرد، زاج، بوارق، نمک ها و آب هایی که از آن خارج می شود بسوی بندنیجین که درختان خرما با آن آبیاری می شوند. این آب برای انسان زیان آور است موجب اسهال و ضرر اعصاب می شود و از این شهر بسوی رَدَّ چند فرسخ است و در آنجا قبر مهدی است و اثری از آن نیست جز ساختمانی که نقش هایش برجاست پس خارج می شویم از آن بسوی سیروان که آثار زیبایی دارد و از آنجا به صیمره. (حموی، ۱۳۷۶، ۴۱)

فریا استارک از منطقه دیدن کرده آورده است: «از منطقه بان پرور این راه به دو شاخه تقسیم می شود، یکی راه غربی است که از معبر کوهستانی یک کوه (میمه راه) می گذرد و به سمت بین النهرین امتداد می یابد و دیگری را جنوب شرقی است که از دامنه ی کبیرکوه از طریق پشته های کبیرکوه مسیری را طی نمود و به شهر باستانی صیمره متصل می گردد.»

در این رابطه ایزدپناه می نویسد: «راه غرب به شرق در ایالت ماسبذان دو شعبه می شده است راه شمالی به حلوان و راه شرق به شیروان منتهی گردیده است. از شیروان این راه بر دو شعبه می شده:

۱- راهی که به ولایت مهرجانقدق و مرکز آن شهر صیمره یا دره شهر فعلی می رفت
(غرب رودخانه صیمره)

۲- شعبه ی دوم از شیروان به سمت شرق و به جانب طرحان جدا می گردید (شرق رودخانه
ی صیمره) این راه نیز از چرداول و بیدنوند (بیجنوند) و پل چهار چشمه ای که در عهد
ساسانیان بر روی صیمره ساخته شده... عبور می کرده و به طرحان منتهی می شده است.
(ایزدپناه ، ۱۳۶۳ ، ۵۸)

بنظر آقای اشتاین این پل که دو طاق آن باقی مانده واسطه و رابطه ی بین سرطرحان و
هلیلان بوده و ارتباط دهنده ی استانهای لرستان و کرمانشاه است.

ابن حوقل در سفرنامه خود می نویسد: «از دینور تا صیمره ۵ منزل و از دینور تا شیروان ۴
منزل و از شیروان تا صیمره یک روز ...» (کریمی، ۱۳۲۹، ۱۳۰)

بخش دوم : سیروان

۴-۵ موقعیت جغرافیایی سیروان (شیروان)

۴-۳-۱ سبک معماری سیروان

۴-۳-۲ راه ارتباطی شیروان به صیمره در قرون اولیه اسلامی

یک راه باستانی در حاشیه ی رودهای شیروان و صیمره در جهت غرب به شرق به سمت روستای رودبار غرب امتداد دارد این راه از نواحی بوروبور، شوراب خانعلی، ورگچ، سرکان، سیاه سیاه، چم گرداب، ظهیری و چم جنگل می گذرد و سپس به چم ریته و چم شیر رودبار در کنار صیمره می پیوندند به گفته ی اهالی منطقه روستای چم شیر بنای از سنگ و گچ در این محل در کنار صیمره وجود داشته احتمال داده اند پل باشد که این محوطه را به منطقه طرحان در شرق وصل نموده که بعلت تغییر مسیر رودخانه و فرسایش اثری از آن بنا بجا نمانده است.

راولینسون مسیر شیروان به رودبار پیموده می نویسد: «... در این جا آثار شهری نسبتاً بزرگ
موسوم به رودبار که شباهت بزرگی به شیروان دارد یافت می شود. احتمالاً همان شهر «
روبدر» است که بنیامین تودله از آن نام برده و یادآور شده که ۲۰۰۰۰ خانواده ی یهودی
در آن سکونت داشته اند» وی هم به راه رودبار به طرف بان پرور ولارت اشاره دارد و می
نویسد: « به نظر من راه شیروان به لارت یکی از دشوارترین گذرگاه ها بین کوههای
زاگرس و جلگه ی سوسیان است اما با این حال عبور کالسکه از آن امکان پذیر است.

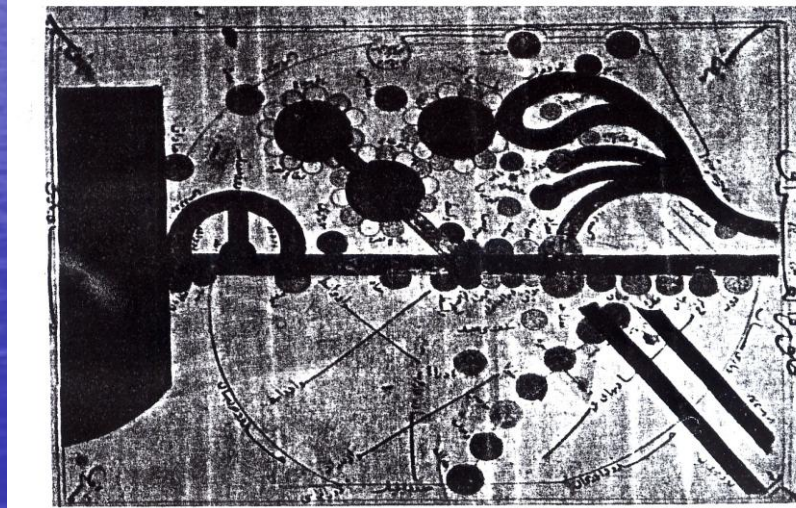
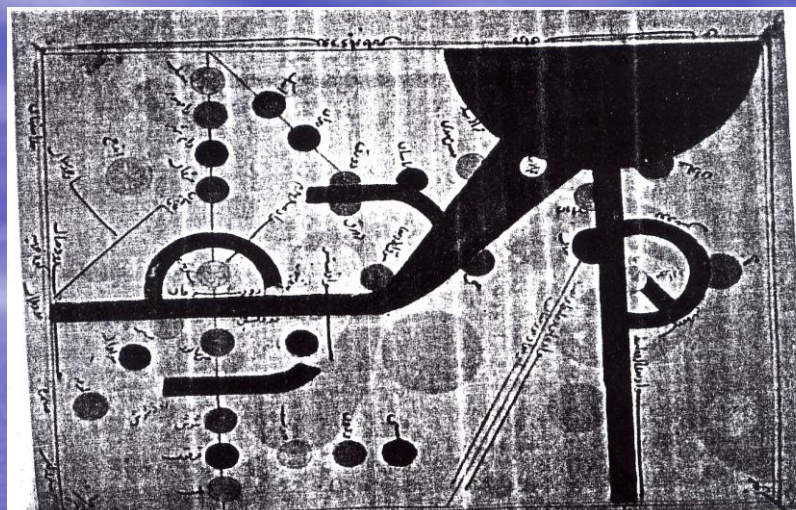
(راولینسون، ۱۳۶۴، ۶۲-۶۰)

سَیروان از دیدگاه مورخان اسلامی (به کسر سین، سکون یاء، فتح راء) اینگونه آمده است:

احمدبن ابی یعقوب کاتب گوید: سیروان را ماسبدان نیز می گویند ماسبدان با فتح میم و فتح همه آن شهری است کهن در میان کوهها و دره ها ساخته شده از این حیث مانند کله است آب چشمه هایش از میان شهر می گذرد هم او گوید: میان سیروان و صیمره دو مرحله است در «المشترک» آمده است که : سیروان کوره ای است به بلاد جبل و آن همان کوره ماسبدان است و نیز گویند که سیروان نیز از قراء NSF است و نیز موضعی است نزدیک به ری است. (ابوالفداء، ۱۳۴۹، ۴۷۹)

صیمره و سیروان میوه گرمسیری و سردسیری دارند آب روان در خانه هایشان می رود و در همه کوهستان هیچ دریا نیست و کوههای بسیار است و از حد شهر زور تا حلوان تا صیمره و سیروان تالور تا حد سپاهان و تا حد شاپر خواست و از آنجا باز گردد و به قاشان و همدان باز آید و تا حدود آذربایجان همه کوهستان است. (اصطخری، ۱۳۴۷، ۱۶۵-۱۶۶) (نقشه ۴-۲)

نقشه (۲-۴) نقشه عراق و خوزستان

۳-۳-۴ پل شیروان

۴-۳-۴ مقایسه معماری شهر شیروان با دیگر بناهای تاریخی ساسانی و اسلامی

۵-۳-۴ شهر باستانی شیروان (شیروان) در عصر ساسانی و قرون اولیه اسلامی

۶-۳-۴ ذکر مسافتات شیروان تا صیمره

اصطخری در ذکر بلاد و شهرهای جبال صیمره و شیروان را نیز افزوده است که دارای میوه های گرمسیری و سردسیری دارند آب روان رودخانه های ایشان می رود همچنین اصطخری درباره ذکر مسافتات از دینور تا صیمره پنج مرحله از دینور تا شیروان چهار فرسنگ از شیروان تا صیمره یک روز راه از همدان تا دینور بیست و اند فرسنگ از دینور تا شهر زور چهار مرحله از حلوان تا شهر زور چهار مرحله ذکر کرده است.

(اصطخری ، ۱۳۶۸ ، ۱۶۵-۱۶۴)

وی همچنین در ذکر مسافت عراق عرب آورده است که از تکریت تا کنار دریا بر روی مشرق مقوس یک ماهه راه و از بغداد تا سامره سه مرحله از سامره تا تکریت دو مرحله از بغداد تا کوچه چهار مرحله از کوفه تا قادسیه یک مرحله از بغداد تا واسط هشت مرحله از بغداد تا حلوان شش مرحله و از حدود صیمره و سیروان هم این قدر (۶ مرحله) و از حلوان تا قادسیه یازده مرحله. (اصطخری، ۱۳۶۸، ۸۱)

در باب ذکر حدود خوزستان آورده است: حدود خوزستان حد پارس و سپاهان است و حد شمالی آن حد صیمره و کرخه ولور تا به حدود جبال پیوندد حد خوزستان سوی پارس و سپاهان و حدود جبال و واسط بر یک حد مستقیم است. (اصطخری، ۱۳۶۸، ۸۹؛ ابوالفداء، ۱۳۴۹، ۱۳۵۴)

۴-۳-۷ سیروان از نظر مورخان اسلامی و باستان شناسان

فصل پنجم
ایالت
مهر جانقدق
صیمره

۵-۱ ایالت مهرجانقدق

در رابطه با لفظ مهرجان قدق تعاریف مختلفی آمده است اصل کلمه مهرگان کدک بوده که کدک به معنای ناحیه - مکان در زبان ارمنی به معنای استان می باشد عده ای تصور کردند بخاطر وجود جمعیت و مناطق دینی نسطوری در این منطقه یعنی خانه مهرک ها و با نام سریانی بت «مهرکایه» مرکز شهر صیمره در ارتباط می باشد از گفتار کولسنیکف برآمده است در صورتی که لفظ مهرگان یا مهرک برای منطقه صیمره اعمال نشده بلکه بنابر گفته جغرافیانویسان و مورخان اسلامی مهرگان کدک بوده که چون در زبان عربی گک به جیم و ک به ق تبدیل می شود مهرجانقدق آمده است یعقوبی مهرجانقدق را متعلق به سده سوم هجری در نزدیکتر صیمره می داند در اصل ارتباط با یکی از قبایل کرد دارد که محل اصلی آن صیمره است

کردها در یکسری مناطق بودند هر زمان یکی از خاندانهای ۷ گانه پارسی بود و قوم وی در مهرگان قذق بوده و ولایت اهواز بودند که کرد بودن این اقوام را به اثبات رساند و زبان آنها پهلوی (که مردم ۵ ناحیه با آن سخن گفته اند نهاوند، همدان، ماسبدان، صیمره و کرمانشاه) بوده است هر زمان در پاسخ به عمر خود را از دودمان سرزمین مهرگان معرفی می کند که فرزندش آذین را در ماسبدان می فرستد برای مقابله به اعراب و فرزند دیگرش منوچهر را به حلوان عازم می کند. (عباسی، ۱۳۸۳، ۹۰-۸۷) (جدول ۵-۱)

مهرگان و ماسبدان یکی از مراکز مهم خرم دینان (پیروان مزدک و فرقه زرتشتیان) بوده است هنگامی که بابک در سال ۲۰۰ هـ ق شورش کرد و شورش وی ۲۰۰ سال طول کشید از این مناطق نیرو می گرفت و در سال ۲۱۸ هـ با لشکریان خلیفه المعتصم بالله عباسی در همدان گرد آمدند و شکست خوردند زمین لرزه ای در سال ۲۵۸ هـ روز شنبه و یکشنبه رخ داد و حدود ۲۰ هزار نفر منطقه بی مهرگان به کام مرگ کشاند که حیات اجتماعی آنها را از بین برد (طبری، ۱۳۶۸، ۶۴۳۲).

مردم این نواحی آیین خرمدینی را رها نکردند و مسلمان نشدند مقدسی می گوید: اینان به پیامبران بی گمانند، به دیه هاشان مسجد ندیدم با آنها مناظره کردم، گفتم شما که این آیین داری چرا مسلمانان به جنگ شما می آیند؟ گفتند مگر ما توحید گر نیستیم؟ گفتم آری ولی شما فریضه پرودگار را ترک کرده. گفتند ما هر ساله مالیات به سلطان می دهیم! (مقدسی ، ۱۳۴۹ ، ۲۵) مردم این نواحی چون اعراب را در حکم فاتحان سرزمین های خودشان تصور می کردند، همواره با آنها درگیر و در حال جدال بودند؛ در جنگ علیه آنها شرکت می جستند و به هر کس که علیه خلفا شورش می کرد یاری می رساندند حتی خوارج هم که عرب بودند اما به لحاظ عقیدتی و سیاسی با حکومت خلفای اموی درگیری داشتند مدتی را در این ناحیه سپری کرده اند و مردم این ناحیه به آنها پناه داده و در جنگ با حکومت اموی به آنها یاری رسانده اند خوارجی که در ناحیه مهرگان بودند از فرقه ای از ارقه پیروان نافع بن ارزق بودند اقلیتی از آنها نیز به اسلام درآمده بودند.

جدول شماره ۱

اسامی شهرهای استان ایلام در اوایل اسلام (اقلیم جبال)

نام امروزی

ولایت اسلامی

<p>ایوان مرکز آن زرنه امروزی ولی با توجه به بقایای باستانی در دشت ایوان مرکزیت می تواند ایوان باشد</p>	<p>اریوجان - اذیوجان - اریو حان - اریوخان - ادیو حان - ادیوجان مهرجانقذق . مهرجان گذک - مهرگان قذق</p>
<p>همدان ویا شهری نزدیک همدان که شبیه آن می باشد.</p>	<p>دینور (ماه کوفه) فتح دال ، سکون یاء فتح نون و مالیات به کوفه می دادند. ماذبذان - ماه سبذان - ماسپندان - ماه سبذان (فتح نین، باء و ذال به فتح) ماسبذان - ماسبذان - ماسبتان</p>
<p>اسلام آباد</p>	<p><u>هارون آباد</u> سیروان - شهر آن ماسبندان است</p>
<p>پشتکوه - در گذشته می خوانند سیروان مرکز آن بوده است ایلام</p>	<p>ردّ - راذّ - ردین - ابراز - الروز البرز</p>
<p>پشتکوه در گذشته می خواندند دره شهر در نزدیکی و یا جزء شهرهای مهرجانقذق بود یا همان مرکز بوده</p>	<p>صیمره - صیمره - بفتح صاد سکون یا فتح میم جزء شهرهای مهر خانقذق بوده است</p>
<p>(نهایند) (خرم آباد) (کرمانشاه)</p>	<p><u>خلوان</u> (ماه بصره) <u>شائرخواست</u> قرماسین - قرمیسین (کسر قاف سکون راء - کسر میم - سکون یاء - کسر سین و یاء دوم) مایدشت</p>
<p>ماهیدشت راههای باستانی از جنوب آن می گذشته به ماسبذان می رسیده است.</p>	

۲-۵ مهرجانقدق از نظر مورخان و جغرافی نویسان اسلامی

۳-۵ صیمره از دیدگاه مورخان اسلامی

۴-۵ ارتباط صیمره و سیروان از دیدگاه مورخان و باستان شناسان

بقول راولینسون (راولینسن) در ص ۵۴ و ۵۲ کاملترین بقایای شهر ساسانی در ایران می داند امروزه بنام شیروان که در هر کرانه غربی رودخانه صیمیره قسمت مهم خرابه های در دره صیمره بقول راولینسن ص ۵۸: داراشهر) در کرانه غربی رودخانه صیمره در جهت سفلاى رود سیروان در حدود هشت میل بالای مصب رودخانه مهم فرعی شرقی «کشکان» که از خرم آباد می آید) واقع است (اشتین ص ۲۰۶)

دمورگان ج ۲، ص ۱۲۴-۱۲۶) « طرحان» (یاقوت ج ۳ ص ۳۲۵) با بخش امروزی طرحان واقع در کرانه شرقی صیمره تطبیق می کند این مکان سر راه بازگشت ابودلف به کرمانشاه واقع است. پلی که ابودلف توصیف می کند اکنون پل آب برده نام دارد در یکی از پیچ های رود صمیره برپا بوده و «سیروان» را به «طرحان» متصل می ساخته. مهرجان قدق یک دژ متعلق به «هرمزبان» آخرین فرمانروای ایرانی قبل از فتح اسلام برپا و اقامتگاه وی در «صیمره» بوده است. مهرجانقدق خرابه های اصلی دارا شهر در آنجا می باشد. (ابودلف، ۱۳۴۲، ۱۲۳-۱۲۲) ابودلف مراحل میان طرز و کرمانشاه را پیموده وی از راه «دره صیمره» دور زده و به مکان اخیر رسیده است.

راولینسون آورده است که «..... مسیر خیابانها، بازارها، محل کاروانسراها و عمارت این شهر بخوبی آشکار است. (راولینسون، ۱۳۶۳، ۶۵)

راویلسون و هرتسفلد نیز که این شهر را دیده اند برای دیدنش از کنار رودخانه کرخه گذشته اند آبادیهای صیمره در تنگه های کبیرکوه واقع بوده بیش از ۵ پنج هزار خانه داشته است از ابتدای تنگ تا انتهای آن یعنی دامنه کوه آثار و بنا از گچ و سنگ نمایان است محل قنات و کاروانسرا دیده شد. سفالهای شکسته و کاشی و ظروف لعابی از زمان عباسیان بدست آمد در سمت راست شهر خندق سمت چپ آب شهر عبور می کند در کوههای مجاور چشمه هایی موجود است در زمان یاقوت بر اثر زلزله شهر خراب شده (اواخر آل بویه) عمارتها رو هم ریخته شده (افتاده) سنگ و گچ به اندازه ای محکم است که هنوز پابرجا و محکم اند این شهر مکان تجارت مانند دهدشت نبوده بلکه مکانی سکنه نشین و زراعتی بوده زمان ساسانیان آباد شده و موقع عباسیان حمل سکونت بوده مانند منجیق سپس تا زمان آل بویه مانده است. (کریمی ، ۱۳۲۹ ، ۱۲۲)

ابتدا تنگ قلعه غلامرضا خان حکومت صیمره بوده و بعدها دهاتی در اطراف قلعه بنا ساخته اند این راه شاهراه بین شوش - دزفول - کرمانشاه و ذهاب و خانقین بوده است و عموم مسافرین به همین راه آمد و شد می کرده اند. (همان، ۱۲۳)

هرتسفلد از راه آبدانان و دهلران به اهواز رفته راه کمی بد بود ولی نزدیکتر است از گردنه کور اسپید از صحرا با گل و گیاه و زمینهای وسیع تنگهای بنام چوبینگ، شیخ مکان - دره شهر - سیکان که از آنها قاچاق از عراق به پشتشکوه و صیمره آورده از این تنگها به پشتکوه و صیمره آورده. (پشتکوه عیلام)

۵=۵ شهر تاریخی صیمره (دره شهر)

۶-۵ شناسایی و نقشه برداری دره شهر

۷-۵ موقعیت و حدود جغرافیای باستانی دره شهر

۸-۵ موقعیت بقایای شهر کهنه (دره شهر):

۹-۵ کیفیت معماری و نوع مصالح دره شهر

۱۰-۵ صیمره و کرخه و موقعیت (مادگتو)

شکل (۱-۵) دهانه های خمیده و جناقی ویرانه های دره شهر

فصل ششم

تأسیسات مربوط به راههای
ایلام ادوار اسلامی

۱-۶ تأسیسات مربوط به راه در دوره هخامنشی

۲-۶ راه‌داریها و فضاهاى مرتبط با راه

آب انبار: (امبار) منبع آب نوشیدنی که از ۳ قسمت شامل:

تنوره یا خزینه گنبدی شکل

بادگیر پیرامون گنبد

گورو - راجینه یا پلکان و پاشیر

بخش اول: کاروانسراها

۳-۶ معماری کاروانسراها

۶-۳-۱ انواع کاروانسرا در ایران

۱- کاروانسرای مدور

۲- کاروانسرای چندضلعی حیاط دار. از داخل و خارج قرینه کاروانسرای مدور از خارج

دایره ای شکل در داخل چند ضلعی

۳- کاروانسرای دوايوانی (به شکل مربع - مستطیل)

۴- کاروانسرا با تالار ستوندار عموماً بعنوان اصطبل استفاده می گردید.

۵- پلان چهاردیواری کاروانسراها بیشتر در ادوار اسلامی و سلجوقی متداول بوده است.

از کاروانسراهای مهم استان ایلام می توان به دو مورد در شهرستانهای ابدانان و مهران اشاره

کرد:

۶-۳-۲ کاروانسراهای استان ایلام

۶-۳-۳ کاروانسرای پنج برار

شکل (۱-۶) کاروانسرای پنج برار آبدانان

این کاروانسرا در مشرق جاده آبدانان به مورموری در پنج کیلومتری آن و در نزدیکی چشمه پنج برار و در غرب شهر پنج برار واقع است طول بنا ۵۵ متر و عرض آن ۲۲/۵۰ متر است. طاق های پلان بنا را تا حدودی بازسازی نمودند که قسمت عمده ای از آن پابرجاست. سفالهای این منطقه متعلق به اواخر ساسانی و قرون اولیه اسلامی می باشد. شکل (۶-۱)

۶-۳-۴ قلعه و کاروانسرای قالوه گلان

این قلعه در حاشیه شرقی رودخانه گنجان چم و از شمال به تپه گلان و در مسیر ایلام-مهران در مقابل پل باستانی گلان واقع شده است مساحت محدوده ۲۰۰۰ متر و در ابعاد ۳۴ ۴۰ می باشد

این کاروانسرا در سه ردیف اطاق تشکیل شده در جهات شمالی - جنوب و غرب دارای یک فضا با پلان دایره ای و سقف گنبدی و حیاط مرکزی آن دارای هفده اطاق که یکی از اتاقها احتمالا مرکز شاه نشین باشد و دارای ستون مرکزی در ابعاد ۵/۵۷. مصالح آن از خشت خام با چینه و قلوه سنگ و اندود گچ می باشد که بنا متعلق به دوره اسلامی متاخر است. در ضلع شرقی حیاط مرکزی ابزار سنگی هاون به عمق ۳۰ سانتی متر مشاهده می شود. شکل (۶-۲)

شکل (۲-۶) کاروانسرای گنجانچم (قالوه گلان)

شکل (۶-۲) قله قالوه (مهران)

شکل (۶-۲) بنای باقیمانده از قلعه قالوه گلان (مهران)

بخش دوم : قلاع

۶-۴ انواع قلعه و کاربرد آنها

۶-۴-۱ دژها و مصالح بنای آنها

۶-۴-۲ قلعه های تاریخی ایلام در قرون اولیه اسلامی

با توجه به شرایط طبیعی استان ایلام سلسله جبال زاگرس بین فلات مرکزی و بین النهرین امتداد دارد آثار قلاع متعددی در دامنه کوهپایه ها، و دره ها و ارتفاعات مشرف به جلگه ها دژهای مستحکم خطوط دفاعی با بهره گیری از مصالح بومی ساخته شده اند با توجه به وجوه اشتراک معماری و نقش کاربری قلاع، راهها و معابر باستانی ارتباط دهنده تمدنهای فلات مرکزی و تمدنهای جلگه میان رودان بوده است که این قلاع اغلب مشرف بر راههای باستانی بوده اند. و نقش کاربردی در جهت حفاظت و حراست از منطقه در مقابل دشمن و در مواردی بعنوان مرکز حکومتی حاکمان مورد استفاده قرار گرفته اند. (کیانی، ۱۳۷۹، ۲۹)

هر قلعه دارای تأسیساتی می باشد از جمله حصار بلند پیرامون که دژ می نامند و سائل دفاعی ، دیده بانی اتاقهای متعددی، بازداشتگاه ، نگهبانی و ... حاکم نشین و تالار اصلی، حیاط اصلی و مرکزی قلعه از آنجا که ارتباط سیاسی میان دو تمدن مرکزی و بین النهرین از دره ها و معابر غرب زاگرس امکان پذیر است حاکمان برای سلطه بر این مناطق اجباراً اقدام به ساختن دژها و قلاع مستحکم نمودند شرایط سیاسی - اجتماعی حاکم بر ایلام و بین النهرین در اواخر ساسانی قرون اولیه اسلامی موجب ارتباط بیشتر بین مرکز حکومت خلفا و ساکنان مرکزی و شرق فلات ایران شده است احتمالاً بیشترین قلعه های بجامانده در این استان منسوب به دوران تاریخی باشد (همان ، ۳۰)

۳-۴-۶ قلعه چکربولی چوار chakar-E-bovli

۴-۴-۶ قلعه چوار (قلا)

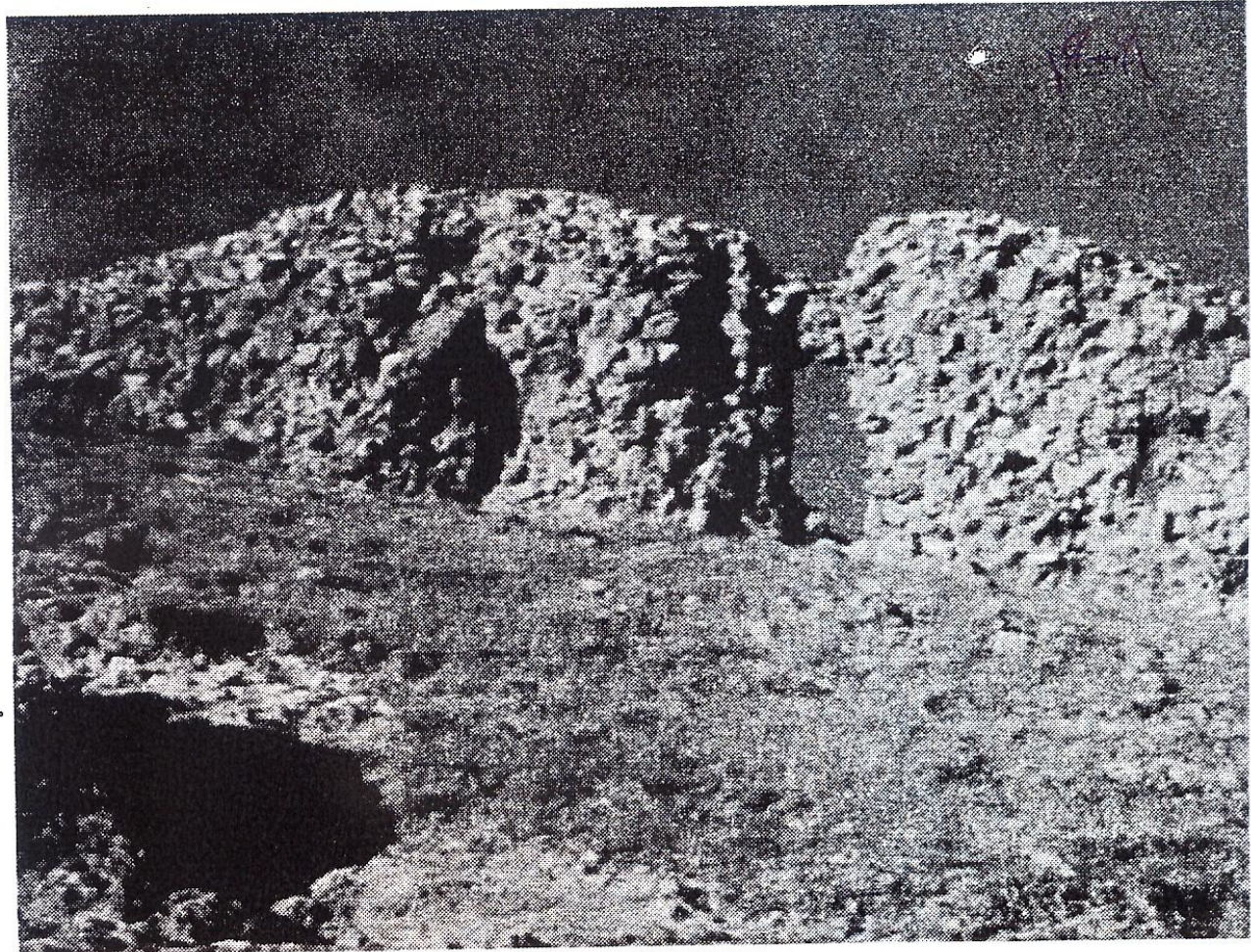
قلعه در ۱۲ کیلومتری غرب شهر چوار، و ۲ کیلومتری شهر ایلام بر سر راه چوار به نواحی مرزی با عراق واقع است غرب آن پرتگاه طبیعی قلعه بصورت دژ زمینها دیوار جانبی قلعه از راس تپه تا زمینهای پیرامون امتداد می یابند ساختمان داخل محوطه قلعه و برجهای دیده بانی احتمالاً این اثر متعلق به اواخر قرون تاریخی و اوایل اسلامی باشد (محمودیان، ۱۳۸۳، ۲۶).

۶-۴-۵ موقعیت طبیعی و جغرافیایی قلعه

۶-۴-۶ ویژگی و توپوگرافی قلعه قلا

دیوار عرضی کمر بند بیرونی حصار و دژ قلعه بجز در دامنه جنوبی و جنوب شرقی با شیب ملایم به پایین رودخانه منتهی می شود بین دیوارهای دفاعی از رأس تپه به سطح زمینهای پیرامونی کشیده شده و برخی جاها شیب دامنه تند است .

آثار آن قلوه سنگ لاشه ، ملاط گچ ، مصالح دیوار اتاقها اندود گچ می باشد سفالها چرخ ساز و معدودی دست سازند اکثراً بدون لعاب و پوشش گلی رنگ سفال نخودی و آجری تزیین ساده و منقوش است. دیوارهای عرضی کمربندی در پیرامون تپه اتاقهای نگهبانی، راهرو زیرزمین، مناطق مسکونی، آثار معماری در شمال قلعه با دیوارهای بلند در وسط آن حفره بزرگی است. نوعی زیرزمین است برای آوردن آب طول برخی دیوارها ۳۰۰ متر است که اتاقهای نگهبانی روی آن سه دیوار عرضی در پیرامون تپه است که طول حصار کمربند بیرونی ۵۰۰ متر می رسد. در قسمتهایی از این دیوارها اتاق ها و جایگاه دیده بانی تعبیه شده است از جهات سه گانه غربی، شمالی و شرقی به پرتگاه ختم می شود. احتمالاً این بنا متعلق به اواخر دوره تاریخی و اوایل اسلامی می باشد. (محمودیان، ۱۳۸۳، ۲۸-۳۱) شکل (۳-۶)

شکل (۳-۶) قسمتی از دیوار قلعه چوار پشت قلعه (قلا)

۶-۴-۷ قلعه کله جوب ۲

۶-۴-۸ قلعه گوریا

در موقعیت جغرافیایی $33^{\circ} 05' 16''$ E: $52^{\circ} 02' 46''$ در شمال باید در پادامنه غربی تپه گوریادر جنوب رودخانه گنگیر و روستای سرتنگ علیا در سه کیلومتری جنوب شرقی گنبد جهانگیر بر تپه نسبتاً مرتفع قرار داد از شمال به دست سرتنگ از جنوب و غرب به مسیل رودخانه فصلی و ارتفاعات بایه سرچشمه می گیرد از شرق به تپه های گوریا با ارتفاعات بایه بنا ۳۶۰۰۰ میانگین ارتفاع ۵ متر عرض ۴۰ متر طول ۵ متر باشد قلعه نظامی است در دهانه تنگه و پادامنه تپه گوریا به جهت تسلط بر گذرگاه دشت سرتنگ وجود بناها و قلعه های متعدد در مسیر گذرگاه و در امتداد رودخانه اهمیت آن را از لحاظ امنیتی می رساند

پروفسور لویی واندنبرگ از آتشکده نیز دیدن کرده اساس معماری یگری اتاقهای کوچک و بزرگ با کاربردهای متفاوت با راهروهایی باریک و بلند در جهت‌های غربی - شرقی و شمالی - جنوبی ختم می شود این اماکن به وسیله درگاههایی با طاقهای هلالی بصورت تودرتو و گاه مجزا با هم در ارتباط می باشند اتاقها دارای ابعاد مختلف اکثراً بزرگ به وسیله طاقهای گهواره ای مسقوف اکثر طاقها فروریخته محوطه توسط آوار سقف پر شده خیز اکثر طاقهای بنا باقی مانده که با توجه به آن می توان شروع و چگونگی اجرای طاقها را از روی دیوار به دست آورد نمونه طاقهای گهواره ای به صورت نیم ویران موجود می باشند با توجه به خیز طاقها و ارتفاع دیوارها بنظر می رسد سقف این اماکن با همدیگر اختلاف سطح داشته است. اطاقهای بزرگ با طاقی مرتفع و اتاقهای کوچک دارای طاقی کوچکتر دو طبقه دیوارها بسیار قطور از قلوه سنگ و گچ نیم کوب ساخته شده است. شکل (۶-۴)

شکل (۶-۴) نمونه طاقچه های قوسی شکل با تزئینات ساده گچبری - دید از شمال

شکل (۶-۴) نمونه طاقچه های قوسی شکل اتاقها - دید از جنوب

۶-۴-۹ قلعه شمیران

در ۵ کیلومتری جنوب شرقی روستای سرتنگ ` ` ۳۲ ` ۵۵۴ ۳۳ N: ` ` ۷ E:۴۶
با مختصات ملی در نزدیکی سرتنگ به سیاه گل دامنه ارتفاعات بابه محصور در تنگه
(دره) عظیم شمیران در سه جهت شمال، جنوب و غرب گنگیر که با پیچ و خم در آن
جریان دارد در بالای صخره های مرتفع و پرتگاههای ۳۵۰۰W۲ تنگه بنایی قلعه ای
موجود می باشد بنام تنگه شمیران به «قلعه شمیران» معروف است مساحت بنا و ارتفاع از
سطح رودخانه ۱۱۵۰ متر می باشد پوشش آن رسی و سنگلاخی قلعه نسبتاً عریض
محصور در پرتگاهها و شیب تند باروی آن با برجهای دیده بانی به فواصل نامنظم بر
روی پرتگاهها صخره ای اتاقکی نگهبانی پلان مستطیل به فاصله ای حدود ۱۰۰ متری
شرق بنا به طرف ارتفاعات قلعه محصور و کنترل شده است بنا تخریب شده پی و داغ
دیوار و دیوارهای اتاقک نگهبانی - دیده بانی نسبتاً سالم مانده است

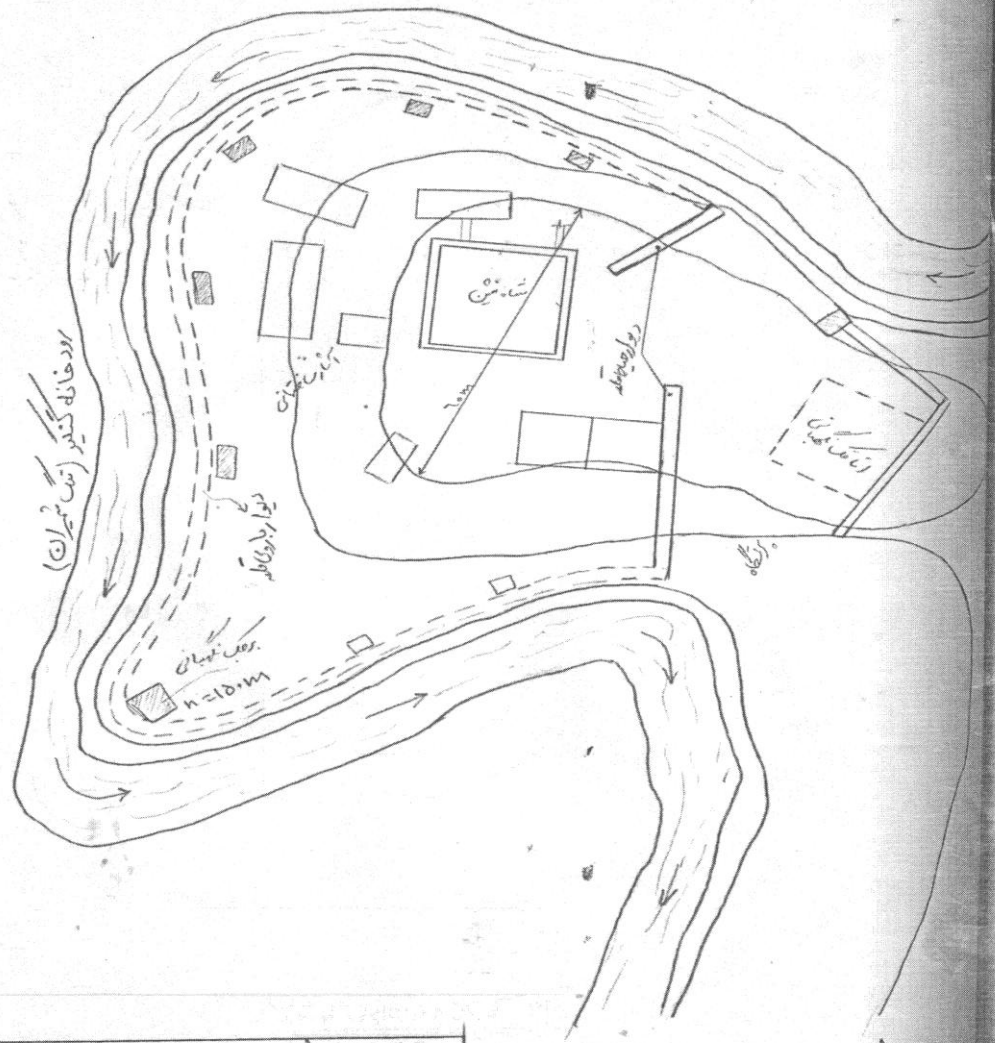
مصالح از قلوه سنگ ریز و درشتی از جنس صخره ای ارتفاعات ملاط گچ نیم کوب بصورت درهم و نامنظم در اثر زلزله و ... ارتفاع ناچیزی از آن بجا مانده قلعه بر کل محوطه و سرتاسر تنگه اشرف و کنترل دارد ساختمان مرکزی فرماندهی یا اصطلاحاً شاهنشین بوده مشرف بر محیط اطراف قسمت غربی بنای شاهنشین شیبی ملایم با یکسری تأسیسات و ساخت و سازها داغ دیوار کاربردی مسکونی انبار اصطبل و ... سوا از برج و بارو بر صخره های جانبی تنگه مرتفع شمیران که رودخانه گنگیر در آن جریان دارد. با پرتگاههای صخره ای و شیب بسیار تند می باشد احتمالاً تنها راه دسترسی به قلعه راه مالروی شرقی از این طریق به روستاهای سرتنگ سفلی و علیا و بناهای تاریخی گوریه، قلعه جهانگیر و قلعه گوریا در فواصل نزدیک به هم و از این طریق به محوطه تاریخی جوب زر در ارتباط بوده این راه مالرو تنها راهی است که مورد استفاده قرار می گیرد که با ساخت تنها اتاقک نگهبانی با تأسیساتی در شرق این راه به قلعه داشته دشت سرتنگ و تنگه شمیران مهمترین گذرگاه کوهستانی قابل تردد بوده محوطه های تاریخی دشتهای شمالی و جنوبی بهم مرتبط است .

مساحت قلعه ها در فواصل نزدیک در میان دشت و تنگه دلیل بر اهمیت آن بوده قلعه بر ارتفاعات کاربری نظامی و کنترل بر راه را داشته در سطح بنا چشمه منبع آب طبیعی با آب انبار مشاهده نشد. تنها از طریق آب رودخانه بوده در نزدیکی اتاق نگهبانی در شرق بنا در قسمت داخلی قلعه آسیاب سنگی (هاون) از نوع سنگ غلتان دیده می شود. دارای پنج برج دیده بانی که یکی از برجا محل ورود و خروج و مهار برج دیگر مراقبت از قلعه دارد عرض دیوار بیش از یک متر می باشد محیط دژ ۷۰۰ متر دروازه ی ورودی تقریباً ۱۷ متر عرض دارد برج نگهبانی دارای دو اطاق تقسیم شده است طول ساختمان ۱۴ متر و عرض آن ۷ متر است ورود و خروج به داخل قلعه از طرف شرق برج نگهبانی بوده است.

سفالها شامل لبه صاف برگشته به بیرون خشن و نازک با خمیره قرمز نخودی و تمپر و
شن و دانه های سفید چرخ ساز پوشش گلی تزئینات نوار افزوده دور کمر به شیوه
طنابی و خمیره قرمز و نخودی با تمپر ماسه بادی فرم بدنه و کف صاف لعاب آبی
فیروزه ای تک رنگ و شیشه به رنگ آبی و سبز به فرم پایه به روش دمی (فوتی)
ساخته شده فاقد نقش می باشد این بنا مربوط به دوران ساسانی است اما همانند محوطه
ها هم عصر در قرون اولیه اسلامی مورد استفاده قرار گرفته است.

دور نمائی از قلعه شیمیران (در وردی شرقی)

گردش و شناسایی محوطه شان ایوان	
AN-17	گردش و شناسایی محوطه شان ایوان
مساحت کل: ۳۵۰۰ م ^۲	تاریخ: ۸۰۰، ۲۸
وضع و میزان فرسایش: تقریباً هر دو برابر	مساحت: ۹، ۵۲
سطح: -	دوره ساخت: ۴ ع
ارتفاع: ۱۵۰ متر از سطح دریا	دوره تزیین: نوسه منور

۶-۴-۱۰ تاریخچه قلعه شمیران

۶-۴-۱۱ محوطه تاریخی گاومیش (کَلگ)

۶-۴-۱۲ قلعه کوه خرّمه چرداول

۶-۴-۱۳ موقعیت جغرافیایی قلعه خرّمه

۶-۴-۱۴ نقش کاربردی قلعه خرّمه

۶-۴-۱۵ قلعه سام

این قلعه که قدمت آن به اواخر ساسانی و اوایل اسلامی برمی گردد از الحاقاتی که به قلعه سام اضافه شده چهار طاقی می باشد که مربوط به دوره اسلامی می باشد در سمت شمال غربی آن است سطحی بالاتر از قلعه یک دژ نظامی که به شکل مربع می باشد در چهار گوشه آن چهار نیم استوانه با زوایای جانبی احاطه کرده است که دچار فرسایش شده غیر از ضلع جنوبی آن ،

محدوده داخل دژ بر سطح نامنظمی است که بر بستر صخره قرار گرفته است ارتباط به سمت بیرون مجموعه که چشمه ای است برقرار می کند این الحاقات که بخشهایی که مجموعه پایین را مرتبط می کند یک محور حفاظتی و دیده بانی را می رساند تغییرات کاربردی و عملکردی در دوران بعد از اسلام نیست به دوره قبلش انجام گرفته است.

(شکل ۶-۵)

شکل (۵-۶) دورنمایی قلعه سام

۶-۴-۱۶ پشت قلعه آبدانان:

این قلعه رودخانه دویرج از پای آن می گذرد مصالح آن سنگ و گچ است دور تپه برج و بارو محصور با ارتفاع حصار ۳ متر دیوارهای قلعه تقریباً سالم با برجهای نگهبانی، بارو، شاه نشین، و اتاقهای مسکونی پلکان .... است دیوارها قلعه را به سه قسمت مجزا تقسیم کرده اند برجها در فواصل مساوی در اطراف دژ بصورت کنگره دار و اتاقهای کوچک دیده بانی و طاقهای قوسی شکل است اتاقهای نیم دایره طاقنماها در قسمت جنوب و جنوب شرقی است. (محمودیان، ۱۳۸۳، ۱۹-۱۸) (شکل ۶-۶)

این دژ بیشتر جنبه نظامی دارد در قسمت غربی تپه تونلی به چشم می خورد به طول ۱۳ متر و ارتفاع ۳-۴ متر که از تراشی صخره ها ایجاد کردند و در قسمت‌هایی با سنگ و ساروج و بالای آن آثار برج دیده بانی به چشم می خورد احتمالاً برای آبرسانی بوده است جنوب غربی آن پنج اتاق به ابعاد ۴ × ۳ متر با سقفهای قوسی شکل کف اتاقها از سطح زمین پایین است و اتاقها دریچه دارند دور دژ را با کانال طبیعی خندق ایجاد کردند مصالح بکاررفته در قلعه سنگ گچ و ساروج است (محمودیان، ۱۳۸۳، ۱۵).

نحوه مساحت قلعه: بر روی تپه مشرف بر روستای پاقلعه قسمت شمال و شرق قلعه پرتگاه و قسمت غربی دیوار بلند با ارتفاع ۲ متر و عرض ۵/۱ یک دیوار حصار است

شکل (۶-۶) بخشی از بنای قلعه پشت قلعه آبدانان

شکل (۶-۶) بخشی از بنای قلعه پشت قلعه آبدانان

قلعه هزار درب

همچنین در ابدانان قلعه هزار در نیز وجود دارد که قلعه هزار در، از سبک معماری این قلعه متفاوت است. (همان، ۱۹) (شکل ۶-۷)

شکل (۶-۷) قلعه هزاردره

۱۷-۴-۶ پشت قلعه ۲

۱۸-۴-۶ قلعه هندمینی (شهر درون)

۱۹-۴-۶ قلعه های جنوب استان ایلام

۲۰-۴-۶ قلعه شهاب زرین آباد (شیخ)

۲۱-۴-۶ قلعه میمه ی زرین آباد

۲۲-۴-۶ قلعه پنج برار مورموری (قلعه تاجیر)

شکل (۶-۸) قلعه پنج برار مورموری

۶-۴-۲۳ قلعه سیس مورموری

بخش سوم: پل ها

۶-۵ معماری پل

۶-۵-۱ پل سازی در دوران اسلامی

احداث پل از قرن چهارم به بعد پیشرفت بازسازی پل های قدیمی به ۲ صورت در قرون اولیه اسلامی انجام گرفت :

الف) تقویت و مرمت طاقها:

این نوع مرمت تکمیلی نیز نامیده می شود در زمانی صورت می گرفت که بخشهایی از طاق چشمه های پل نیاز به تقویت داشت این نوع تعمیرات بیشتر در پلهای منطقه خوزستان، لرستان و فارس دیده می شود. مهمترین پلی که تقویت شده پل کوار است بر سر راه فیروزآباد بر روی رودخانه قره آقاج در زمان ساسانیان موجود بوده ولی در عصر آل بویه چند دهانه آن مجدداً زیر بندی شده است.

ب) احداث طاق بر روی پایه های قدیمی :

این کار محاسنی دارد از جمله هزینه پی کنی و شالوده ریزی و پایه سازی صرفه جویی می شود. پایه های بعضی از پل ها که بر روی صخره طبیعی قرار داشت دارای استحکام و مقاومت زیادی بوده مهمترین پل هایی که پایه های ساسانی داشته و طاقهای دوره اسلامی چند پل در لرستان که به وسیله ابوالنجم بدر بن حسنویه مرمت گردیده است. معمولاً قرار گرفتن پل در مسیر راهها بر مدعای سوق الجیشی بودن این راههاست از جمله پل کر و دختر سیمره پل دختر مولان، پل کشکان (فره وشی، ۱۳۷۴، ۵۴).

۶-۵-۲ روش ساخت پل در دوران اسلامی

تعیین دهانه ۲- محل انتخاب ساخت پل ۳- تعیین هواکش پل (فاصله حداکثر، آب طغیان تا زیر سقف پل) ۴- عملیات حفاظتی پل

پل نوعی ابنیه هندسی است که برای عبور از مانعی به منظور ادامه راه ارتباطی ساخته می شود در اصطلاح به منظور برقرار ارتباط روی فرورفتگیها صورت می گیرد هر پل از ۵ قسمت تشکیل می شود:

سقف ۲- پایه ها ۳- پی ها ۴- کف بندی ۵- اتصال پل به راه

هر دهانه پل به راه روی دو پایه یا تکیه گاه قرار دارد بین دو تکیه گاه را دهانه می گویند آن قسمت که روی دو پایه را می پوشاند سقف نامیده می شود. چنانچه پل بر محور رودخانه عمود باشد پل راست و چنانچه غیر از زاویه ۹۰ درجه تشکیل دهد پل مورب و بالاخره اگر محور طولی پل منحنی باشد پل پیچ نامده می شود (شالچیان، ۱۳۶۴، ۱). اکثر پل های تاریخی نوع اولند.

۶-۵-۳ روشهای نگهداری و حفاظت از پل

ملاط قیر چارو:

ملاط گچی: در طاق چشمه پلها گچ با مخلوط گچ و خاک.

ساروج: در دوران اسلامی تا اواخر قاجار در پل بندی استفاده می کردند .

آهن و سرب:

میل راهنما:

پشته ها:

جان پناه:

دیواره سازی:

۶-۵-۴ اشکال مختلف پایه ها (موج شکنها در پلهای تاریخی)

پایه ها ۶ فرم دارند :

- ۱- نوک تیز زاویه دار ۲- پایه و پی منحنی ۳- پایه دو طرف زاویه دار و نوک تیز ۴- منحنی
- ۵- پلهای پایه و پی در جهت مخالف جریان آب موج شکن زاویه دار و نوک تیز. و از
- طرف دیگر منحنی ۶- پلهایی که در دو جهت بالا دست و پایین دست دارای فرم آبشکن نیست.

شکل پایه ها به ۳ عامل نیاز است:

- ۱- عامل وزن ۲- سطح اتصال پل به بستر رودخانه ۳- شکل پایه پل که در میزان جذب نیرو مؤثر است.

۶-۵-۵ روش اجرای طاقها در پلها

۱- اجرای ضربی

۲- اجرای رومی (منحنی)

۶-۵-۶ فرم طاقها در دهانه پلها

۶-۵-۷ پل های تاریخی ایلام در دوران اسلامی

۶-۵-۸ پل چم نمشت

۶-۵-۹ پل کرّ دختر (پل جایدرد)

۶-۵-۱۰ پل گاو میشان:

شکل (۶-۹) پل کرو دیت

شکل (۶-۱۰) پل قدیمی گاومیشان

۱۱-۵-۶ پلهای اریوجان
۱۲-۵-۶ پل یک دهنه شیرپناه

شکل (۶-۱۱) پل شیرپناه

شکل (۶-۱۲) پل چهاردهنه شرف آباد

پل یک دهنه شرف آباد

۱۴-۵-۶ نحوه بستر و پایه پل کرودیت

۱۵-۵-۶ پایه های پل سیاه پله :

۱۶-۵-۶ پایه های کرودیت (پسر و دختر)

۱۷-۵-۶ توصیف طاق ها

شکل (۶-۱۳) بقایایی از پل هلیلان

فصل هفتم
بقاع متبرکه
استان ایلام

۱-۷ معماری بقاع متبرکه

۲-۷ بقعه مهدی صالح

۳-۷ گنبد اصلی

۴-۷ بقعه جابر

۵-۷ بقعه مهدی عباسی

۶-۷ بقعه مهدی عباسی به روایت

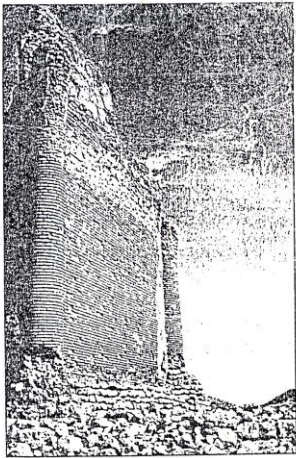
مورخان اسلامی

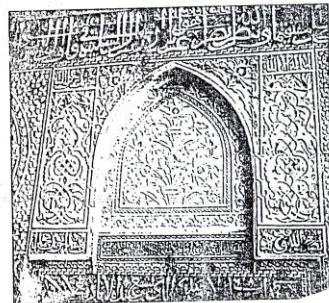
گچ بری های دو طرف محراب و دیوار جنوبی متبره

نمای اصلی بنا

قسمتی از نمای خارجی «آجر کاری»
و دیوارها

قسمتی از نمای داخلی مقبره

اشکال (۱-۷) بقعه مهدی صالح

فصل هشتم
راههای ایلام
در دوران اسلامی

۸-۱ انشعاب راهها و مرزهای ورود به ایلام

۸-۲ مسیر بغداد به سمت استان جبل

مورخان اسلامی این مسیر را اینگونه توصیف می کنند که هر کس بخواهد از بغداد به حلوان، رود که آنجا پادشاهان پارس را منزلهایی است دارای ساختمانهای شگفت انگیز پس از آنجا رهسپار «طرارستان» شود که نهرهایی است آثار شگفتی که برخی با گچ و آجر بسته شده و برخی از این نهرها از قاطولها و برخی از نهروان آب می گیرد، و از «طرارستان» به «جلولای و قیعه» روند که اول بلاد جبل (عراق عجم) است و جنگ دوران عمر بن خطاب علیه پارسیان در همینجا بود که سعد بن ابی وقاص از پی آنان رسید و سال نوزدهم از هجرت روی داده و از جلولاء به خانقین روند آبادیهای باشکوه از خانقین به قصر شیرین که شیرین زن خسرو بود که تابستان در این قصر بسر می برد

مردم حلوان از پارسیان و کردهايند با اينکه از استان «جبل» است داخل و خارج نواحی «سواد» می باشد و این شهر به مرغزار معروف به «مرج القلعه» که ستوران خلیفه در چراگاههای همین محل می پرند پس از آنجا کرمانشاه روند پر جمعیت از پارسیان و گُردان از کرمانشاه تا دینور سه منزل است نام دیر آن ماه کوفه چه ماش در حساب بخشهای کوفه محل می شده است آن را چندین اقلیم و روستا است و مبلغ خراج آن املاک سلطنتی پنج میلیون و هفتصد هزار درهم است. (ابی یعقوب، ۲۵۳۶، ۴۵-۴۴)

۳-۸ راهها استان جبل (عراق عجم) براساس نظر مورخان اسلامی

از بغداد به مشرق تا محلی بان (به آن) «سه دروازه» گفته می شود از طرف مشرق آخر

بغداد است پس تا پل نهروان راهش مستقیم است و نهروان سرزمین باشکوه کهنی است

روی نهری که از جبل (عراق عجم) می آید و با آن «تامراً» گفته می شود سرچشمه می

گیرد پس بعد از آن ناحیه ی از نواحی سواد را مشروب می سازد مرکبها و کشتیهای

بزرگ در آن حرکت می کند پس هر گاه از پل نهروان بگذرد وی را چند رشته راه

جبل پیش آید

پس اگر بخواهد بر استانهای « ماسَبَدان » و «مهرجانقدق» و «صیمره» بگذرد هنگام عبور از پل نهروان بطرف دست راست رهسپار گردد و شش منزل تا شهر «ماسَبَدان» سیر کند و آن شهری است جلیل القدر با عظمت و پروسعت میان کوهها و دره ها که با آن «شیروان» گفته می شود و از همه شهرها به مکه شبیه تر است و در آن چشمه های آب سرگشاده ای است که در وسط شهر بسوی نهرهای بزرگی که مزرعه ها و آبادیها و زمینهای زراعتی و بستانها را تا مسافت سه روز مشروب می کند جریان دارد و این چشمه ها در زمستان گرم و در تابستان سرد است و اهل این شهر، مردم بهم آمیخته ای از عرب و عجم اند (یعقوبی، ۲۵۳۶، ۴۴-۴۳)

و از شهر «سیروان» تا شهر صمیره که شهرستانی است معروف به «مهرجانقذق» دو منزل
راه دارد و شهر صمیره در «مراج أفيح» واقع است و در آن مرغزار مردمی بهم آمیخته از
عرق و عجم، از فارس و کردهایند و ماسبذان خلافت عمر گشوده شد و خراج آن دو
میلیون و پانصد هزار درهم می رسد. (همان. ۴۴)

بر اساس کتاب مسالک ممالک ابن خردادبه ردا به: «از حُلوان تا شهر زور ۹ چاپارخانه؛
از حُلوان تا سیروان شهر ماسبذان ۷ چاپار؛ از سیروان تا صمیره شهر مهرجانقذق سه
هزار پانصد هزار درهم مقررّی (مالیات، خراج) بیان کرده است.

در صیمره وجود دو قلعه ذکر کرده است. مقدسی در رابطه با خراج صیمره مبلغ سه

میلیون و صد هزار درهم ذکر کرده. (مقدسی، ۱۳۶۱، ۳۰۷)

نواحی کوهستان، ماسَبدان و مهرجانقذق و ماه کوفه و آن دینوراست و ماه بصره که

آن نهاوند است و همدان و قم است و مالیات ماسَبدان و مهرجانقذق و حلوان و قومس

را سی هزار درهم ذکر کرده است. وی شهرهای ری، اصفهان، همدان، دینور و نهاوند

و مهرجانقذق و ماسَبدان و قزوین و زنجان و دیلم را جزء شهرهای پهلویان ذکر کرده با

ذکر مالیات آورده است. در جای دیگر آورده است قباد پادشاه گوید از بهترین میوه ها

مدائن، ارجان، ری، نهاوند، حلوان و ماسَبدان است.

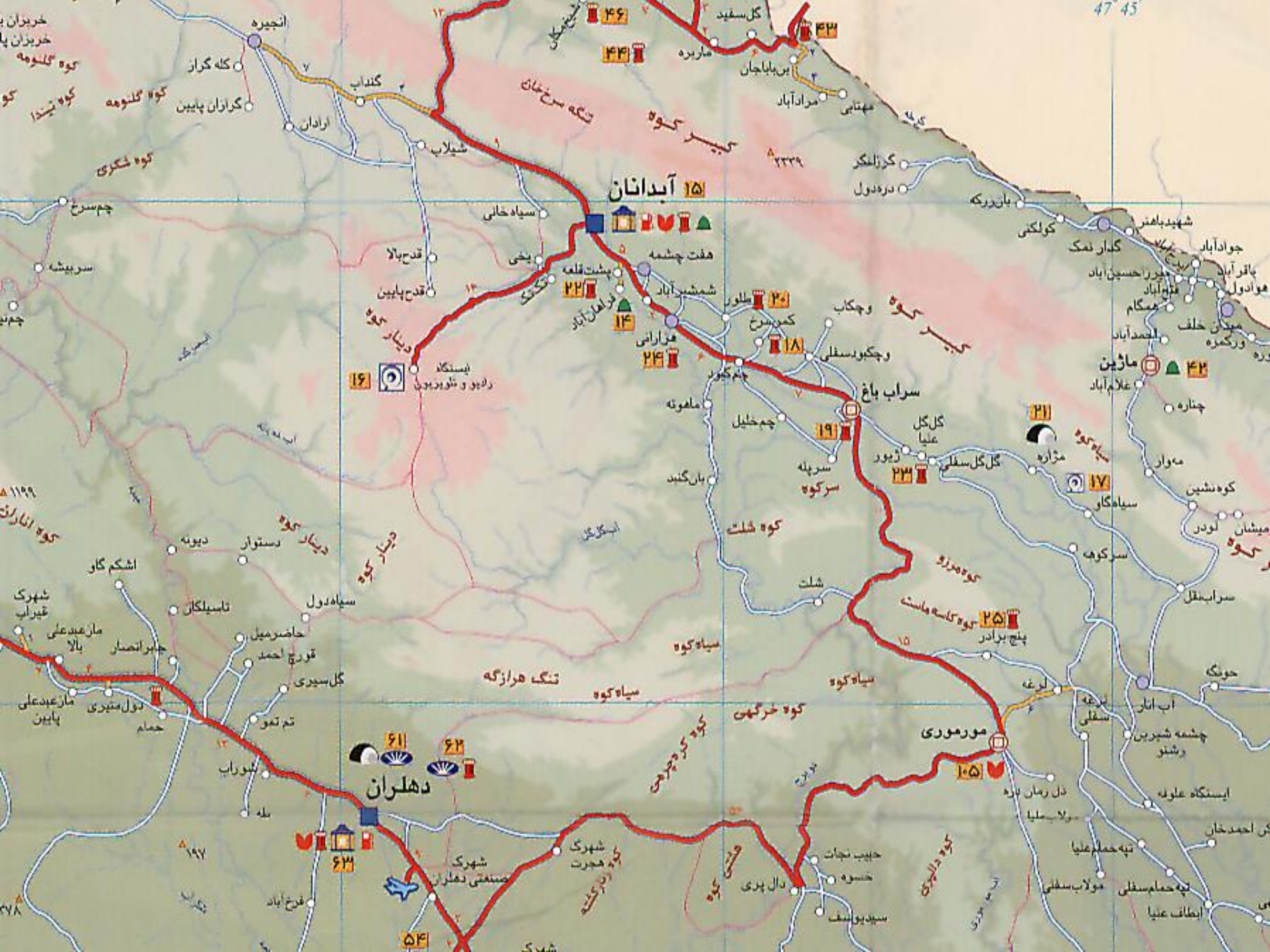

راه های یافت شده ی پژوهش (ذوالفقار راه، بوره ره، کل هیوله، پینگوله)

46° 15'

آبدانان ۱۵

دييار کوه ۱۶

دييار کوه

دهلران ۶۱

مورموری ۱۰۵

کوه کاسه بانست ۲۵۱

کوه شلت ۱۹۱

سرکوه ۲۳۳

سراب باغ ۱۸۱

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

کوه سياه کوه ۲۲۲

۸-۴ ذکر مسافات از عراق به فلات مرکزی

از تکریت تا کنار دریا یک ماهه راه از بغداد تا سامره سه مرحله دارند از سامره تا تکریت دو مرحله از بغداد تا کوفه چهار مرحله از کوفه تا قادسیه یک مرحله از بغداد تا واسط هشت مرحله، و از بغداد تا حلوان شش مرحله، و از حدود صیمره و سیروان هم این قدر، و از واسط تا بصره هشت مرحله، و از کوفه تا واسط شش مرحله، و از بصره تا دریا دو مرحله از حلوان تا قادسیه یازده مرحله و پهنای آن از سامره بر کنار دجله تا حدود شهر زور و آذربایجان پانزده مرحله است (اصطخری، ۱۳۶۸، ۸۱) از شهرهای کوفه نهر نرس که بر کنارش دیه های بسیاری است که علما از آنجا برخاسته اند اما گرد برگرد عراق از تکریت است در شمال تا حدود شهر زور در شمال شرقی تا حلوان تا سیروان تا حدود طیب در مشرق تا حدود جبّی در جنوب شرقی تا دریا در جنوب - حد عراق تا تکریت تا دریا بصورت قوس است. (ابوالفداء، ۱۳۴۹، ۳۲۹) ۰

ابن فقیه آورده است که قباد پزشکان را در سیروان که دهکده ای در ماسبدان دارای چشمه های آب گرم که رگه هایی از چشمه آب گرم ماه کوفه است پرنزعت ترین جاها را ماسبدان و مهرجانقدق یاد کرده که طول آن ۳ فرسنگ و نود و سه دهکده پیوسته با هم با نخلهای منظم و نهرها جاری با گیاه زعفران و میوه های انگور، انار، گردو، بادام و سیب و امرود یاد کرده و ضمیر ناحیه جبل و از شهرهای یهودیان را که دارای دو دژ الحصنان یاد کرده است. (ابن فقیه، ۱۳۴۹، ۲۵-۲۴).

۸-۵ ذکر مسافت صیمره

ابن حوقل در صوره الارض در رابطه با مسافت شهرهای جبال آورده است: «از همدان تا دینور بیست و اند فرسخ و از دینور تا شهرزور ۴ منزل و از حلوان تا شهرزور ۴ منزل و از دینور تا صیمره ۵ منزل و از دینور تا سیروان ۴ منزل و از سیروان تا صیمره یک روز و از لور تا کرج ۶ منزل و از اصفهان تا کاشان ۳ منزل و از قم تا کاشان دو منزل و شهر صمیره و نواحی شیروان را جزء شهرهای مشهور جبال معرفی کرده اند (ابن حوقل، ۱۳۴۵، ۱۰۵). و ابن یعقوب از سیروان تا صیمره استانی معروف به مهرجانقدق دو منزل راه بیان کرده است. (ابن یعقوب، ۲۶-۲۵ و ۴۴)

سرزمین ایلام از بافت‌های طبیعی و اقلیمی متفاوتی برخوردار است و همین دگرگونی‌های اقلیمی موجب شده است تا منابع آب متفاوت که لازمه مسیر راهها بوده اند متناسب با اقلیم و نحوه جمعیت در استان ایلام پدید آید و همه این تفاوتها بر پدیده مهمی چون راه به لحاظ مهندسی و تکنیک و چه به جهت مبادله کالا و فرهنگ در راهها تأثیر گذار باشد آنچه مسلم است اینکه در ایلام هم قبل هر جای دیگری راه تابع شرایط خاص اقلیم و سرزمین بوده و رونق و رکود آن وابسته به دو عامل مهم جغرافیایی طبیعی و جغرافیای انسانی بوده است.

هر یکی از عوارض طبیعی در ایلام تأثیر مستقیم بر ابعاد راه و چگونگی آن پدیده به لحاظ ساختاری و اجتماعی داشته است کوه ها، دشت ها و آبهای ایلام عوامل تعیین کننده ای در ارتباط با راه بوده اند.

۶-۸ پشته های کبیر کوه

۷-۸ مسیر خانم استارک از بغداد به ایلام

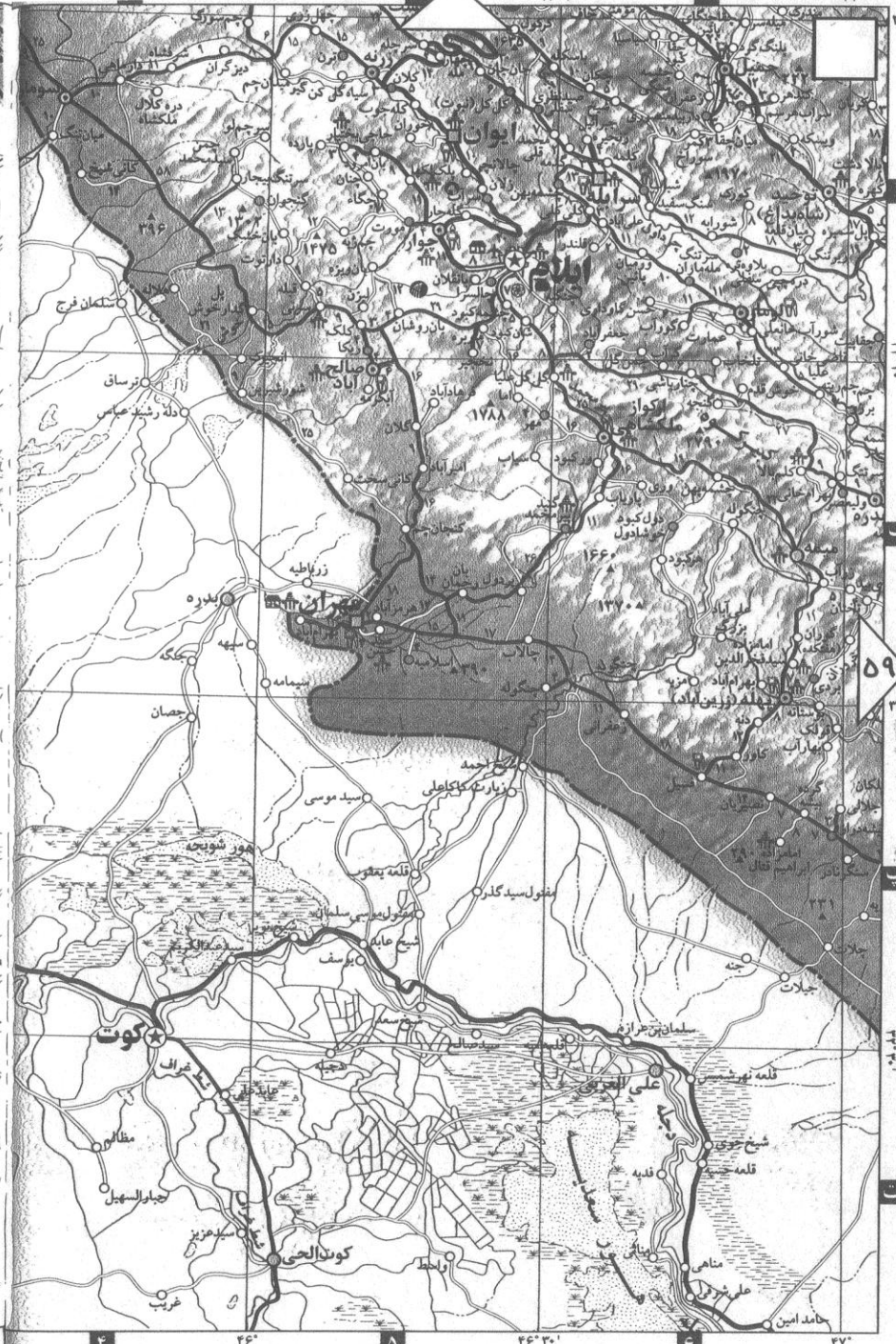
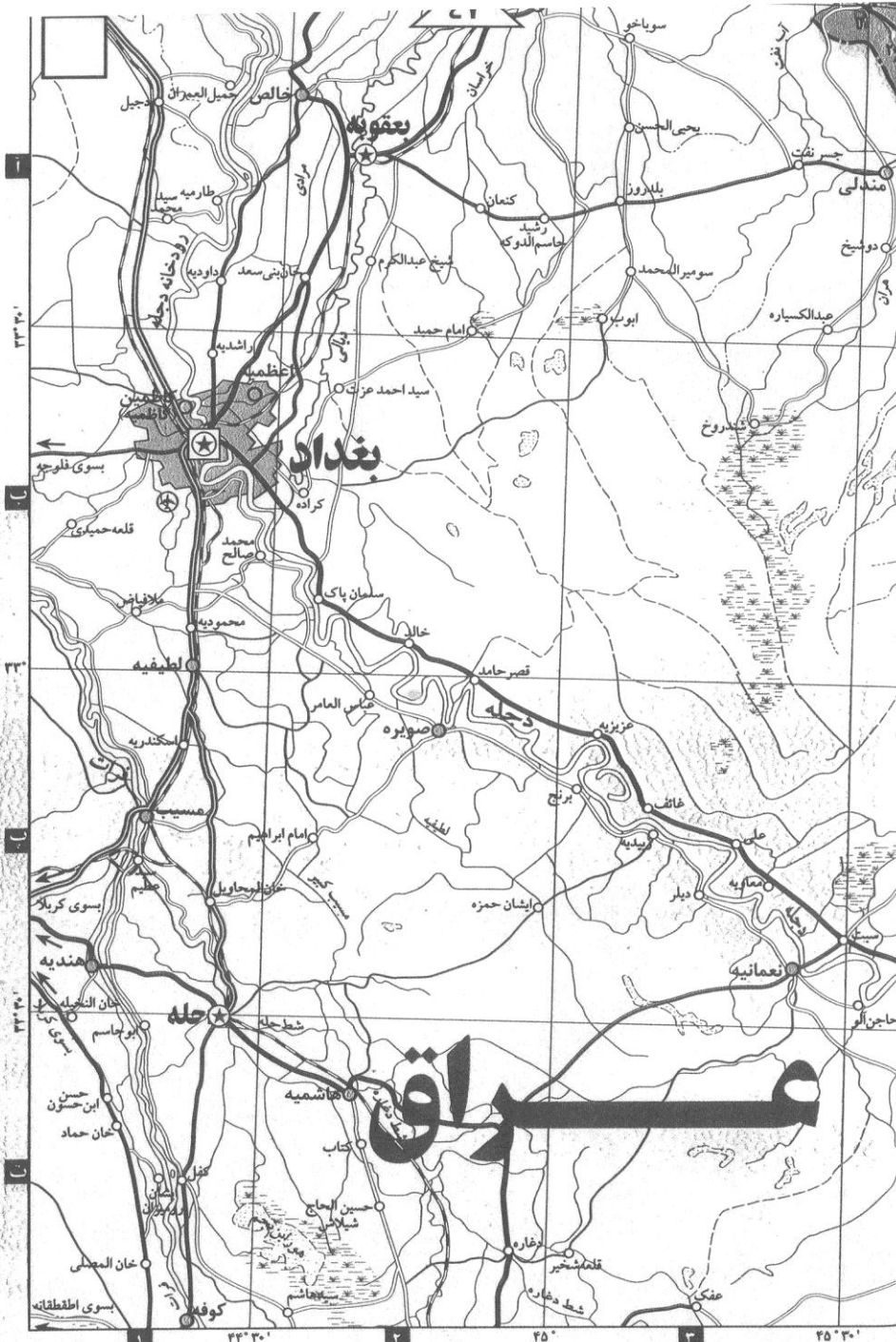
خانم فریا استارک پس از ترک ... به شهر کوت منطقه مرزی بادرائی (بدره) می رسد که در نزدیک شهر مهران (منصورآباد) فعلی می باشد این شهر توسط لسترنج نیز شرح داده شده است که از شاهراههای خراسان بعد از بند نیجین و با درائی یا با دریا و با کسایا «باغ سای» آورده است. وی از طرق ساحل رود گنجان چم و اراضی هموار گاوی به قلعه حسینقلی خان ابوقداره والی لرستان پشتکوه می رسد. (استارک ، ۱۳۶۴ ، ۹۲-۸۹)

مهران - ارکواز (مکشاهی) سپس از راههای کوههای جنوب غربی ملکشاهی درمسیررود گاوی و گردنه گلدار و در میان جنگلهای منطقه به بقعه امامزاده پیرمحمد.

(محمد عابد) (همان ۹۷-۹۲)

استارک پس از طریق راهی مالرو به دامنه غربی کبیر کوه می رسد و از مهر ناحیه «وگتتر» گذشته به دره گراو و سپس به منطقه لارت و هندمینی در شهر بدره فعلی در مسیر وی قبیله جابر و مقبره «خرجاور» و دره کافران می رسد. مسیر دره کافران به شیروان و طرحان : استارک از گذرگاه سرگچ و راه طرحان از دره هندمینی به منطقه بان پرور در مسیر معبر «میمه راه» که مهمترین معبر بین شرق و غرب کبیر بوده است. ۱۹۳۱ : استارک راهی ایلام و لرستان به بین النهرین می رسد در حال حاضر از معابر مهم شرق و غرب کبیر کوه محسوب می گردد راه دره کافران و تنگ برنجان در حاشیه رودخانه سیمره می باشد که بعنوان یکی از راههای مهم شیروان و سیمره «دره شهر فعلی» تلقی می گردد از راههای فرعی محدود باستانی شیروان به بدره و حاشیه غربی کبیر کوه به سمت بین النهرین قلمداد شود از معابر مهم شرق و غرب کبیر کوه محسوب می گردد. دره کافران و تنگ برنجان در حاشیه سیمره راههای مهم شیروان قرار دارد.

۸-۸ مراکز انشعاب راههای باستانی استان ایلام

منطقه شماره ۱- راههای محدوده صیمره « دره شهر فعلی»

منطقه شماره ۲- راههای آبهر «بدره» از بخش های شهرستان دره شهر

منطقه شماره ۳- راههای محدوده شیروان «روستای سراب کلان»

منطقه شماره ۴- راههای محدوده الرذیاردین «ایلام فعلی»

۸-۹ منطقه شماره ۱: راههای صیمره

۱. راه صیمره به طرحان و شاپور خواست در لرستان (لسترنج، ۱۳۷۳، ۲۱۷)

۲. راه صیمره به پل دختر، ماژین و شوش

۳. راه صیمره به آبهر (بدره) و شیروان و شمال بین النهرین

۴. راه مالرو صیمره به غرب کبیرکوه و نواحی آبدانان، موسیان، و جنوب بین النهرین

(محمودیان، ۱۳۷۷، ۳۶-۳۷)

۸-۱۰ مسیر شماره ۱- راه شمال شرقی

۸-۱۱ آثار بجامانده در محدوده مسیر راه باستانی صیمره به طرحان

۸-۱۲ راه باستانی صیمره به پل دختر و شوش

آثار موجود در مسیر صیمره به پل دختر و ماژین :

۱- محوطه دره شیخ مکان «شیخ ماخو»

۲- تنگ بهرام چوبین

۳- پل گاومیشان

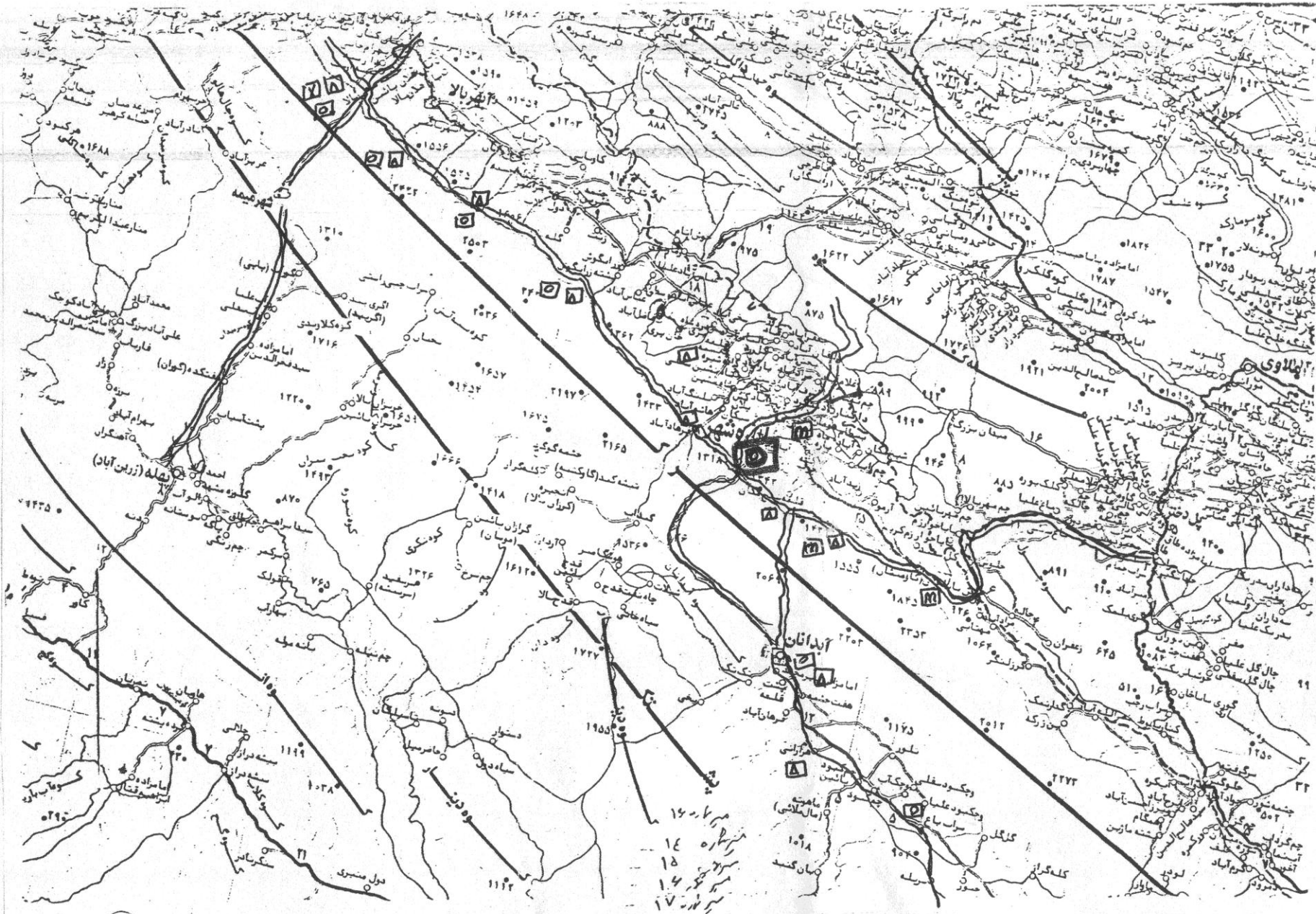
۴- محوطه ماژین (غار کول کنی «قبر انوشیروان»)

۸-۱۳ مسیر سفر سر اورل استین از پل دختر به صمیره «دره شهر فعلی»:

۸-۱۴ مسیر شماره ۳ راه باستانی صیمره «بدره فعلی»

۸-۱۵ آثار موجود در مسیر صیمره به بدره (آبهر)

۸-۱۶ راهها و معابر در محدوده شرق و شمال شرقی کبیر کوه

مهر ۱۴
 اسفند ۱۵
 خرداد ۱۶
 اردیبهشت ۱۷

منطقه شماره: ۱ (۸-۱)

۸-۱۷ منطقه شماره ۲ راههای محدوده شهر بدره «آبهر»

۸-۱۸ مسیر شماره ۱- راه باستانی بدره «آبهر» بر پشته ارشت و بردبال

چنارباشی

۸-۱۹- راه باستانی پشت ارشت به کلم و بردبال و ایلام فعلی

۸-۲۰ مسیر شماره ۲ راه بدره (آبهر) به میان راه جابر و شهر باستانی شیروان

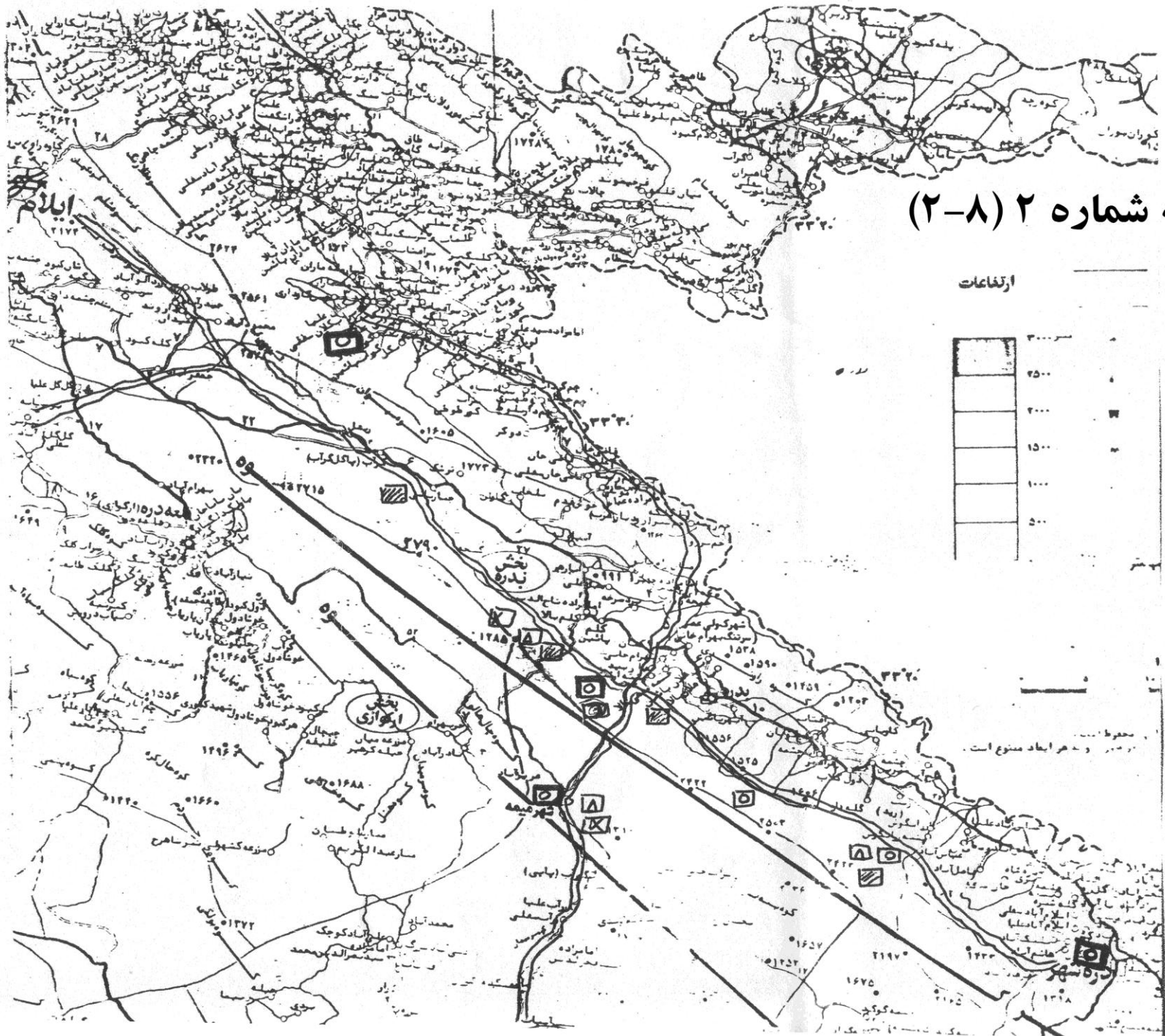
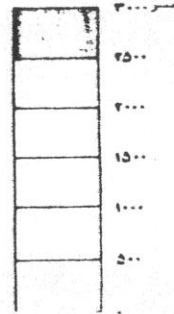
۸-۲۱ مسیر شماره ۳ راه بدره به میمه زرین آباد در غرب کبیرکوه

«میمه ره» یا میمه راه

منطقه شماره ۲ (۸-۲)

ارتفاعات

ایلام

ایلام

ایلام

ایلام

ایلام

۸-۲۲ منطقه شماره ۳ راههای محدوده شهر باستانی شیروان

۸-۲۳ انشعابات راههای باستانی شیروان «سراب کلان فعلی»

مسیر شماره ۱ - راه شیروان به صمیره از طریق رودبار و میان راه جابر

مسیر شماره ۲ - راه شیروان به طرحان و اتصال به شاهراه شمال جنوب

(شوش همدان) (نهچیری ۱۳۷۰، ۲۵۳)

مسیر شماره ۳ - راه شیروان به نواحی غرب کوه سیوان به سمت بین النهرین

مسیر شماره ۴ - راه شیروان به چرداول، راه کاروانه، ایوان، هوله ره و

سومار. (همان، ۸۰)

- ۲۴-۸ مسیر شماره ۱ راه ارتباطی شیروان به رودبار عرب ، بان پرور و صیمره
- ۲۵-۸ مسیر شماره ۲ راه شیروان به طرحان و هلیلان
- ۲۶-۸ مسیر شماره ۳ راه ارتباطی شیروان به نواحی غربی و بین النهرین
- ۲۷-۶ مسیر شماره ۴ راه شیروان به چرداول
- ۲۸-۸ راه سرابله به دامنه کوه خرمه و طرحان
- ۲۹-۸ قلعه تپه هره قلوس
- ۳۰-۸ آثار باستانی کوه خُرمه
- ۳۱-۸ قلاع یا قلعه خرمه
- ۳۲-۸ مسیر شماره ۵ راه شیروان به چرداول و ایوان و سومار
- ۳۳-۸ موقعیت جغرافیایی ایوان
- ۳۴-۸ مسیر راهها در ایوان واتشکده سیاهگل
- ۳۵-۸ موقعیت تنگ کوشک
- ۳۶-۸ راه هوله ره

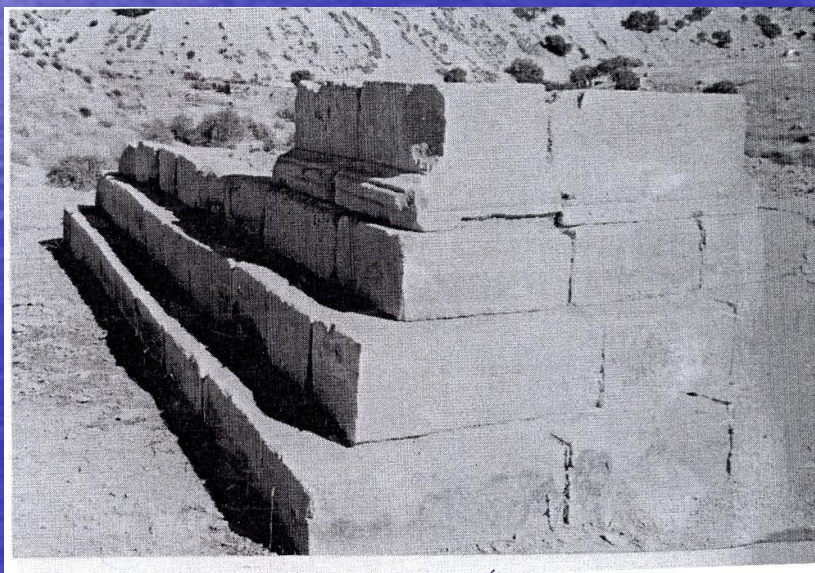
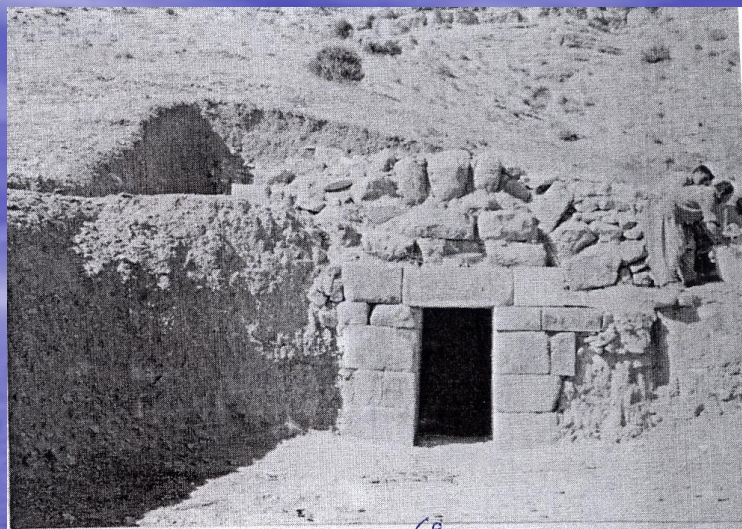
شکل (۲-۸) تصویری از آتشکده سیاه گل

شکل (۸-۱) راه سنگفرش دشت ایوان هولہ رہ

۳۷-۸ تپہ باستانی مامہ زمان نرگسی

۳۸-۸ طاق شیرین و فرہاد کوشک

شکل (۳-۸) طاق شیرین و فرهاد

منطقه شماره: ۳ (۸-۳)

۸-۳۹ منطقه شماره ۴: راههای محدوده شهر ایلام «الرد = ردین»

۸-۴۰ پشت قلعه چوار

۸-۴۱ محوطه باستانی چم ژیه مومه

۸-۴۲ انشعاب راههای باستانی منطقه الرد «ایلام فعلی»

۸-۴۴ مسیر شماره ۲: راه ایلام به صالح آباد.

۲-۱ راه صالح آباد به سرنی، شینو و مندلی عراق «بندینجین»

۲-۲ راه صالح آباد به مهران

سپس این راه انشعابات دیگر همانند راه مهران به زر باطیه و بادرای عراق فعلی و سپس

مسیر دومی راه مهران به دهلران و موسیان

۸-۴۵ مسیر شماره ۳: راه ایلام به گل گل ملکشاهی و دامنه غربی کبیر کوه

۸-۴۶ مسیر شماره ۴: راه ایلام به شیروان چرداول (محمودیان، ۱۱۰، ۱۳۷۷)

۸-۴۷ مسیر شماره ۲ - راه ایلام به نواحی صالح آباد

۸-۴۸ مسیر شماره ۳ - راه ایلام به گل گل و ملکشاهی

۷-۴۹ مسیر شماره ۴ - راه ایلام به چرداول و شیروان

فصل نهم

نتیجه گیری

۹-۱ نتیجه گیری

- ۱- کبیرکوه در استان ایلام که دنبال کوههای زاگرس است بعنوان ارتباط دهنده سه پایتخت و سه شاخه راه در ایران دوران تاریخی بوده چرا که باعث شده از سه جهت به ۳ پایتخت راه پیدا کرد یعنی شوش در جنوب استان خوزستان هگمتانه در شمال و تیسفون در غرب که از مرکز حکومتی بودند در این مسیر به هم پیوندند و راه بیابند.
- ۲- راههای باستانی در اغلب از پشته های کبیرکوه عبور کرده است در دوره های تاریخی و قرون اولیه اسلامی پشته ها مسیر ارتباطی ساکنان منطقه با هم و با دیگر ساکنان نواحی بوده چرا که از نظر امنیتی و حفاظتی مطمئنی بوده است .

۳- مهمترین راه ارتباطی از شاهراه شمالی به جنوب یعنی همدان - شوش جدا شده از طریق پشته های کبیرکوه به صیمره (دره شهر) وصل شده پس از صیمره (دره شهر) این راه به سمت شیروان و الزد، ردین (ایلام فعلی) متصل به سمت پایتخت ایران در تیسفون امتداد داشته است راهها عبارتند از راهی که به چوار به پشت قلعه چوار و سپس به منطقه مرزی وصل شده راه دیگر ایلام به صالح آباد و از آنجا به دو مسیر جداگانه به بین النهرین ارتباط یافته است.

۴- بعلت مرکزیت داشتن شهرهای شیروان، صیمره و اریوجان در دوران اسلامی راههای متعددی به آنها منتهی و لذا آن شهرها منشاء می گرفته است.

۵- معابری که شرق و غرب کبیرکوه را بهم متصل ساخته می توان به «میمه ره» اشاره کرد شیروان را از طریق بان پرور به میمه در غرب کبیرکوه وصل نموده است از میمه به سمت پهله زرین آباد و دهلران و موسیان می رود

۶- راه صمیره (دره شهر) به سمت لرستان از جمله طرحان، رومشگان، از مهمترین مسیرهای ادوارد تاریخی منطقه است دلیل عمده ای که بر این امر دلالت می نماید وجود پل چم آب برده (چم نمشت) بر روی صیمره که در زمان ساسانیان احداث شدند و در دوران اسلامی نیز مورد استفاده بوده است . در حاشیه شرقی و غربی این پل آثاری مشتمل بر پی ساختمانها تعدادی اطاق هلالی که احتمالاً متعلق به اواخر ساسانی و اوایل اسلامی در منطقه هومان دیده می شود که سر اورل استین و راولینسون به این راه اشاره نمودند .

۷- شیروان از طریق دو راه به بین النهرین ارتباط می یابد: یکی از طریق راه کاروانه که از معابر رشته کوه بانکول در دشت ایوان به راه «هوله ره» معروف است که از کنار گنگیر عبور می کند ضمناً در حاشیه رود گنگیر آثاری مشتمل بر قلعه سراب، قلا، تپه ساتیان، تپه شیر، تپه نرگسی، تپه زرنه، آتشگاه سرپاو... وجود دارد راه دوم از طریق سرتنگ به سومار که به نواحی بین النهرین متصل می گردد البته راههای مهمتر مرزی راه دیگری از طریق مله گون در حاشیه رود گل گل و سنگ نوشته آشوری از منطقه ملکشاهی به سوی مهران و سپس به شهر زر باطیه عراق وصل می شود شاخه دیگر راه از گردنه مله گون به سمت الرذ (ردین) بعبارتی ایلام کنونی مرتبط می شود و در مسیر ارتباطی شیروان به ایلام نیز نامی بعنوان «گاوه ره» آمده است .

۹-۲ محدودیت های پژوهش

بطور خلاصه محدودیتهای کمی و کیفی این پژوهش عبارتند از:

۱- عدم دسترسی به منابع کتابخانه ای

۲- بالا بودن هزینه سفر و بازدید از مکانهای باستانی مرتبط با راه

۳- کمبود زمان با توجه به گسترده بودن موضوع و حجیم بودن مطالب مربوط به موضوع

۴- عدم دسترسی به سایت اینترنتی نقشه های ماهواره ای با توجه به سیاستهای بین المللی

۵- کمبود منابع و مآخذ در خصوص راهها و معابر باستانی استان ایلام

۶- عدم کاوش مکانهای باستانی مرتبط با راه

۹-۳ پیشنهادات

۱. در جریان انجام این پژوهش این نتیجه بدست آمد که برخی از آثار باستانی منطقه چندان مورد بررسی و کاوش علمی قرار نگرفته است لذا پیشنهاد اکید می شود که با یک بررسی جامع و بر اساس یک طرح جامع و زمان بندی شده آثار منطقه اولویت بندی و با توجه به امکانات مورد مطالعه قرار گیرد.
۲. در ادامه پژوهش به برخی از مناطق باستانی برخورد نمودیم که هیچگونه بررسی و شناسایی آنها صورت نگرفته از جمله راههای کوچرو و دیگر اثار مرتبط با آنها انتظار می رود مورد بررسی قرار گیرد.
۳. در پایان انتظار می رود برای حفظ آثار بجای مانده و جلوگیری از حفاریهای غیرمجاز که به تخریب آثار منجر می شود بطور هرچه بیشتر از برنامه های اصلی مسؤلان و پایگاههای میراث فرهنگی قرار گیرد.

